AURKIBIDEA:

Sarrera ... 4

Gutxieneko eskakizunak ... 4

Programa exekutatzea ... 5

Offline instalazioa ... 5

Nabigazioa ... 5

Mesopotamia, Zibilizazioen Jatorria ... 6

Lehenbiziko kokalekuak ... 7

Sumertar Zibilizazioa ... 10

Uruk Aroa ... 10

Aro Protodinastikoa ... 13

Akadtar Inperioa ... 16

Sumertar Berpizkundea ... 17

Babiloniar Inperioa ... 19

Lehendabiziko kokalekuak ... 19

Paleobabiloniar Inperioa ... 19

Mesobabiloniar Inperioa ... 20

Aro Iluna ... 22
Neobabiloniar Inperioa ... 22
Asiriar Inperioa ... 24
Lehendabiziko kokalekuak ... 24
Antzinako Inperioa ... 25
Inperio Ertaina ... 26
Neo-asiriar Inperioa ... 28
Egiptoko zibilizazioa ... 33
Lehendabiziko kokalekuak ... 33
Aro Aurredinastikoa ... 34
Aro Protodinastikoa ... 35
Aro Arkaikoa ... 36
Inperio Zaharra ... 39
Tarteko Lehen Aroa ... 42
Inperio Ertaina ... 43
Tarteko Bigarren Aroa ... 44
Inperio Berria ... 46
Tarteko Hirugarren Aroa ... 50
Aro Berantiarra ... 51
Aro Helenistikoa ... 53
Kretar Zibilizazioa edo Zibilizazioa Minoikoa ... 57
Lehendabiziko kokalekuak ... 57
Antzinako Minoikoa edo Jauregiaurrekoa ... 58
Minoiko Erdikoa - Protojauregikoa ... 59
Minoiko Erdikoa - Jauregiberrikoa ... 60
Jauregiondoko Garaia ... 62
Hititar Inperioa ... 64
Erresuma Zaharra ... 64
Erresuma Berria ... 65
Grezia ... 67
Mizenastar Zibilizazioa ... 67
Antzinako Grezia ... 69
Aro Iluna ... 69
Aro Arkaikoa ... 70
Aro Klasikoa ... 71
Garai Helenistikoa ... 76

Feniziarrak ... 79

Lehenengo kokalekuak ... 79

Tiroko Garaia ... 80

Kartagoko Kolonia ... 82

Erroma ... 85

Jatorria: Etruriarrak ... 85

Erroma ... 86

Bazen behin… horrela hasi liteke gure historia.

Duela 8000 edo 9000 urte, gizakia kobazuloak uzten eta etxeak eraikitzen hasi zen, bere elikagaiak ereiten eta biltzen. Animaliak etxekotzen eta beste pertsonengandik hurbil bizitzen ikasi zuen, beren bizitzak partekatuz eta, ondorioz, herriak eta, geroago, hiriak sortuz.

Egoera berri horiek aldaketa handiak ekarri zituzten pentsatzeko eta harremanak izateko moduan eta, beste aldi batean, ezaguera partekatzeko eta antolatzeko, elkar babesteko eta bizikidetza arautzeko beharra agertu zen.

Hori dela eta, gaur egun garena gara aldaketa horien esker. Gure sinesmenek, gure gizarte-erek, justizia ulertzeko moduek eta abar… gure arbasoen historian dute jatorria.

Ezagut dezagun gure jatorria...

Gutxieneko eskakizunak

Sistema eragilea: Windows 7, 8, 10 edo 11, bertsio guztiak.
2 GHz-ko edo hortik gorako prozesadorea. RAM memoria: 2 GB, hobe 4 GB.
Disko gogorraren edukiera: 500 MB.
Pantailaren bereizmena: gutxienez 1366x768 pixelekoa.
Txartel grafiko partekatua (Intel) edo dedikatua (edozein markatakoa).
Erabilerraztasuna: sartzeko metodo nagusia sagua erabiltzea da, baina ukimen-pantailekin ere funtzionatzen du.

Aplikazioaren garapenerako, Unity motor grafikoa erabili da, haren 3D bertsio fisikokoa. Motor grafiko horrek argi eta itzalen kalkuluak egiten ditu denbora errealean; horrela, errealismo eta sakontasun handiagoa ematen die eszenei. Interfaze osoa bereizmen eta pantaila guztietara automatikoki egokitzeko garatuta dago.

Programa exekutatzea

Programaren bi bertsio garatu dira. Lehenengo bertsioak programa online erabiltzeko aukera ematen du (www.azul-next.com/KA5000). Bigarren bertsioak, berriz, programa deskargatu eta offline exekutatzeko aukera ematen du, Interneterako konexiorik ez duten ikastetxeetara edo behar baino potentzia txikiagoko ekipamenduak dituztenetara iristeko helburuarekin.

Aplikazio hori WebGL euskarria duten nabigatzaileekin (Edge Chromium, Google Chrome, Firefox, Opera...) bistaratua izateko optimizatuta dago. Bistaratzerakoan arazoren bat gertatzen bada, ziurta ezazu zure nabigatzailea eguneratuta dagoela.

Internet Explorer 11 edo WebGlrekin bateraezina den beste nabigatzaile bat erabiltzen baduzu, zure ordenagailurako bertsio exekutagarria deskargatu dezakezu.

Offline instalazioa

Ez da beharrezkoa ordenagailuan instalatzea. Beharrezko fitxategi guztiak barne dituen fitxategi trinkotua (ZIP) deskargatu ondoren, ordenagailuko edozein karpetatan deskonprimatuko dugu (Windowsek berak deskonprimatzen ditu Zip fitxategiak, kurtsorea gainean jarri, saguaren eskuineko botoia sakatu eta “Atera dena” aukera hautatuta). Programa exekutatzeko, klik bikoitza egin behar da “KA5000” fitxategian.

Programa desinstalatzeko, berriz, nahikoa da karpeta ezabatzea.

Nabigazioa

Ikasleek Nabigazioa programa erraztasunez erabil dezaten, oinarrizko gida eskaini da Hasierako orrian: GIDA AZKARRA. Programak eskaintzen dituen tresna eta aukeren berri ematen du, modu grafiko eta oso errazean.

MESOPOTAMIA – ZIBILIZAZIOEN JATORRIA

Dena Mesopotamian hasi zen…

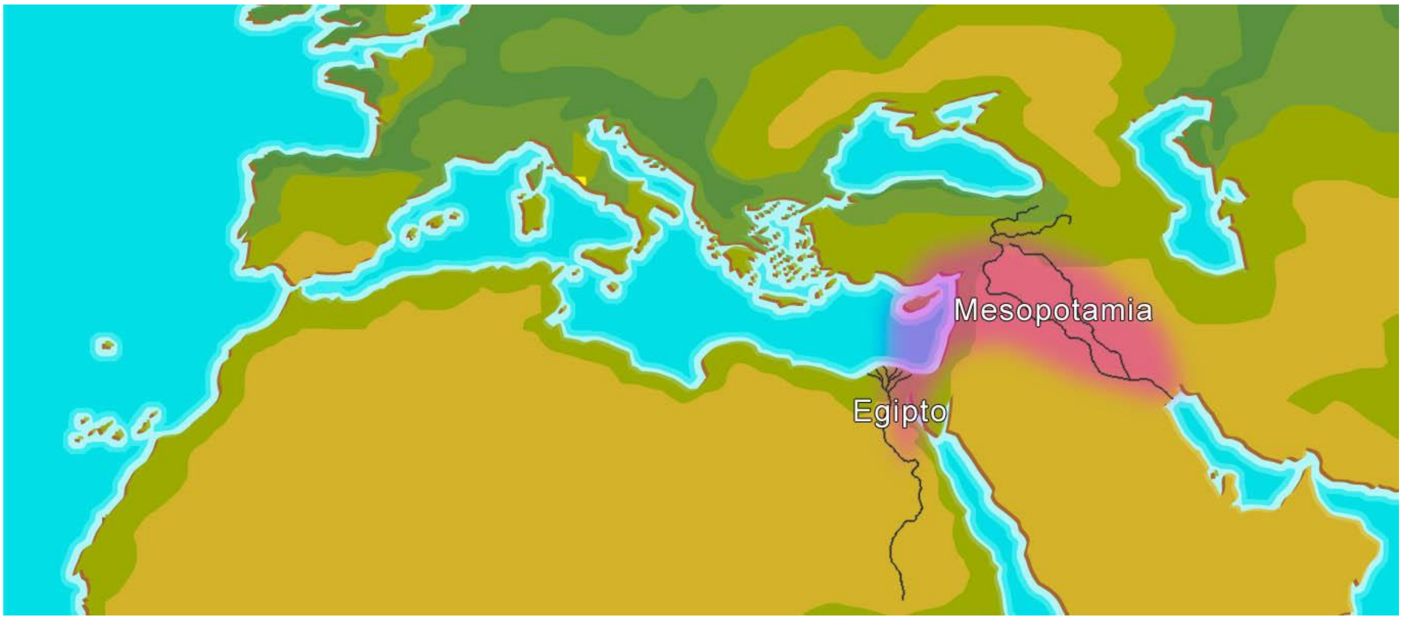

… (izenak "bi ibaien artean" esan nahi du). Tigris eta Eufrates ibaien arteko zona geografikoa da. Mesopotamia gizakion sorlekutzat hartzen da, han gizakiaren lehen aurrerapen garrantzitsuenak garatu baitziren: nekazaritza, buztingintza, idazketa, gurpila, matematika eta astronomía baita gobernuak, legeak, klase sozialak eta gudak, ere.

Han, lehen estatu-hiriak agertu ziren, aurrerago erresuma eta, ondoren, inperio bihurtu zirenak.

LEHENBIZIKO KOKALEKUAK

K.a. 8000

Neolitikoa Ekialde Hurbilean

✓ Animalien etxekotzea

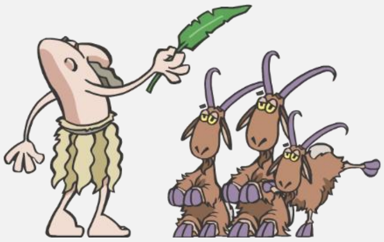

✓ Nekazaritzaren hasiera

✓ Sedentarismoa

❗ *Nomadismotik sedentarismora igarotzea aldaketa garrantzitsuenetako bat izan zen gizakientzat.*
Nomadak etengabe mugitzen ziren janariaren bila. Lurra lantzen ikasi ondoren, beren uzta eta aletegietatik hurbil geratu behar izan zuten eta, ondorioz, etxeak eraikitzen eta, gero, herrixkak eta hiriak sortzen hasi ziren. Prozesu hori luzea izan zen. K.a. 8000 inguruan hasi zen eta milaka urte iraun zuen.
Sedentarismoari esker, gizateria beste jarduera batzuetan aritu ahal izan zen, gurpila, goldea, buztingintza eta abar asmatzen.

K.a. 7000

✓ Lehenbiziko kokalekua: Catal Hüyük

❗ *Ezagutzen den lehenbiziko hiri-kokalekua eta gizon-emakume guztien ondarea.*
Hiriak ez zuen kalerik, etxeak elkarren ondoan zeuden, eta teilatuetatik sartzen zen eskaileren bitartez. Hildakoak etxe azpian lurperatzen zituzten.
Kokalekua K.a. 5700 inguruan suntsitu zen sute handi baten ondorioz. Adobea egosita zegoen eta, horrexegatik, etxeetako hormak zutik geratu ziren.

K.a. 6000	✓ Adobe-adreiluaren erabilera (lokatza eta lastoa eguzkitan idortuta)	
	✓ Zeramikaren garapena (aleak gordetzeko)	
K.a. 5000	✓ Eridu, Mesopotamiako lehenbiziko hiria	
	✓ Etxeak lurrez eta lastoz eraikitzea (ez dago zuhaitzik)	
	✓ Simaurra erabiltzea. Ekoizpen gehiago, jende gehiago (K.a. 4550) ✓ Ureztatzearen hasiera	
K.a. 4400	✓ Buztinlari-tornu sinplea, oinak erabili gabe	
K.a. 4000	**Kobre Aroa edo Kalkolitoa**	

✓ Metal-galdaketaren asmakuntza (kobrea eta urrea)

Metalen erabilera Neolitotik ezagutzen zen, baina mailukatuz moldeatzen ziren.
Metal Aroa kobrearen galdaketaren lehenbiziko aztarnekin hasten da. Denboraren poderioz, aleazioekin esperimentatzen hasi zen eta, honela brontzea aurkitu zen, kobrea baino askoz gogorragoa.
Burdinaren erabilera (naturan oso ugaria) K.a. 1200etik aurrera hedatzen hasi zen, gizakia forjan moldatzen ikasi zuenean.

MESOPOTAMIA – SUMERTAR ZIBILIZAZIOA (K.a. 3800 – 2334)

URUK AROA (K.a. 3800 – 3200)

K.a. 3800

✓ Uruk, lehenbiziko hiri-estatua

✓ Berdintasunezko gizartea, klase sozialik gabekoa

! *Lehendabiziko hiri-zibilizazioa sortu zen: sumertar zibilizazioa (30 hiri-estatutan kultura komuna sortzen zen. Hizkuntza bera zeukaten, baina errege, jainko edo labore ezberdinak).*

✓ Lehenbiziko idazkera sortu zen (piktografikoa)

! *Idazkera piktografikoa Neolitoan sortzen zen, non ideia bakoitza marrazki edo 'piktograma' (gutxi gorabehera) errealista batez irudikatzen zen.*
Sumertarrak idazkera merkantziak kudeatzeko erabiltzen lehenak izan ziren (txerriak, ale zakuak, eta abar). Denboraren poderioz, marrazkiak sinplifikatu egin zituzten, buztinezko plaken gainean makilatxoez idatziz eta idazkera kuneiformea sortuz.
Egiptoarrek, idazkera piktografikotik abiatuta, idazkera hieroglifikoa sortu zuten.

K.a. 3500

✓ Gurpilaren asmakuntza (K.a. 3500)

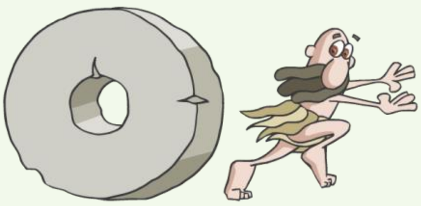

✓ Goldearen asmakuntza (K.a. 3480)

✓ Adreilu egosiaren erabilera

❗ *Etxeak eta eraikinak adreiluz, lokatzez eta lastoz (adobez) egiten ziren. Baina euriagaz, lokatza desegiten zen eta hormak berreraiki behar zen.*

K.a. 3500 urtetik aurrera, adreiluak egosiz harria bezain gogor bihurtzen ziren. Euria jasatzeko kapazak ziren eta, ondorioz, eraikin altuagoak, tenplu eta jauregi handiak eraikitzeko erabiltzen ziren.

K.a. 3300

✓ Idazkera kuneiformea asmakuntza

HISTORIAURREAREN AMAIERA

❗ *Idazkera kuneiformearen asmakuntzari esker, bai kantitateak bai objektuak adierazi ahal dira, baita ideia eta kontzeptu abstraktuak ere. Mementu honetan, istoriaurrea amaitutzat ematen da eta historia hasten da.*

Idazkera horrekin, gertatzen diren gauza guztiak dokumentatuta geratzen dira etorkizunerako eta, gainera, ezagutza transmititzeko tresna gisa balio du.

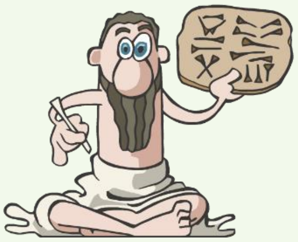

K.a. 3200

✓ Landa-eremutik hirirako lekualdatzea

K.a. 3000

Brontze Aroa

✓ Buztingilearen tornu oinez mugitua

✓ Garagardoaren asmakuntza

! *Garagardoa egiteko lehen errezetak sumertar idazkietatik datoz.*
Denboraren poderioz, garagardoa ogiarekin batera, herritarren oinarrizko elikagai bihurtu zen. Energia emateaz gain, alkoholak ura desinfektatzen zuen, kutsadurarik gabeko edaria lortuz eta heste infekzioak murriztuz.

✓ Ildotan ereitea eta ureztatzeko kanalak

✓ Lehendabiziko legeak

✓ Lehendabiziko lanbideak

✓ Erdi puntuko arkuaren hasiera

❗ *Sumertarrek ez zuten egur edo harririk beraz, lokatza erabili behar izan zuten eraikuntzak egiteko (adobezko adreiluak).*
Adreiluzko teilatuak egin ahal izateko, erdi-puntuko arkua eta kanoi-ganga asmatu zituzten (arku asko dira, bata bestearen atzetik). Modu horretan, espazio estu eta luzeak sortzeko kapazak izan ziren.
Erdi-puntuko arkua, erromatar artean erabili zen, baita bertatik eratorri ziren estilo guztietatik ere, adibidez, arkitektura erromanikoan.

ARO PROTODINASTIKOA (K.a. 2900 - 2334)

K.a. 2900

✓ Zigurat-aren inguruko hiria (jainkoen bizilekua)

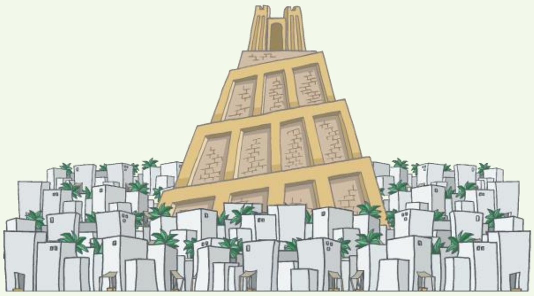

✓ Kalkulu sexagesimaleko sistema

❗ *Sistema numerala eta posizionala, 60 zenbakia oinarritzat hartzen duena.*
Zergatik erabiltzen zuten 60 zenbakia?
Sumeriarrek hatz lodia erabiltzen zuten esku horren gainerako lau behatzen falangeak kontatzeko.
Falange guztiak zenbatu zituztenerako (12 guztira), beste eskuko hatz bat altzatu eta berriro kontatzen hasten ziren. Hauxe da sistema honen jatorria, esku bateko 12 falange eta beste eskuko 5 hatz, guztira 60.
Gaur egun, sistema sexagesimala erabiltzen jarraitzen dugu denborak (orduak, minutuak eta segundoak), angeluak (graduak), dozenak eta abar neurtzeko.

✓ Astronomian eta astrologian aurrerapenak

❗ *Antzinako Mesopotamia astronomiaren sorlekutzat hartzen da. Sumertarrek jada Venus, Merkurio, Marte Jupiter eta Saturno ezagutzen zituzten, guztiak begi hutsez ikus daitezkeenak. Astroen behaketari esker, 12 hilabetetako eguzki egutegi bat eta bi urtaro (uda eta negua) sortu zituzten. Gainera, zodiakoaren 12 konstelazioei izena jarri zieten, astrologiaren jatorria dena.*

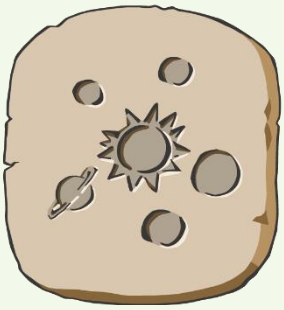

K.a. 2800

K.a. 2700

K.a. 2600

✓ Lehen gerra-gurdiak

✓ Aurrerapenak matematikan: posizio-notazioa, abakoaren asmakizuna

K.a. 2570

✓ Lehendabiziko nobela idatzia: Poema Gilgamex

❗ *Poema Gilgamex munduko literatur lanik antzinakoena da.*
Bertan, Uruk hiriko erregea zen Gilgamex-en abenturak kontatzen dira, hilezkortasunaren bila. Gainera, uholde unibertsalaren gaia agertzen zen, lehenengo aldiz.

K.a. 2500

✓ Dokumentatutako lehen gerra (Lagash Umma-ren kontra)

❗ *Duela 4.500 urte, Lagash eta Umma hiri sumeriarrak gerra batean sartu ziren, mende bat baino gehiago iraun zuena. Idatzizko testigantzak ditugun lehendabiziko guda da.*

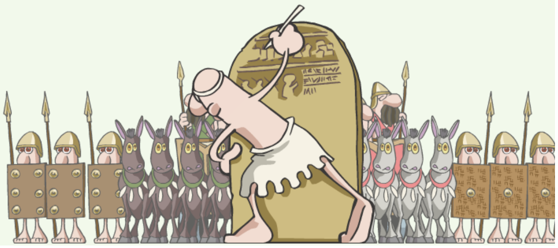

Gerra hau, "Putreen estela"-n dokumentatua agertzen da, Lagasheko erregeak Ummako erregearen aurka lortutako garaipena gogoratzeko harri grabatua da. Bertan, Lagashen soldaduak, hilotzez beteta dagoen lurzoruan formazioan desfilatzen dira eta haien inguruan, txakurrak eta putreak doaz.

✓ Harresien agerpena

K.a. 2400

MESOPOTAMIA - AKADTAR INPERIOA (K.a. 2334 - 2154)		
K.a. 2300	✓ Sargon Akadekoak Sumer guztia menderatzen da ❗ *Sargon Akadekoa, Sargon Handia bezala ere ezaguna, historian Inperio bat sortu zuen lehen erregea izan zen. Inperio horretako hiriburua Akad izan zen.* *Elezaharraren arabera, Sargon jaio zenean, ibaian saski baten barruan abandonatua izan zen eta lorezain batek topatu zuen. Erregearen koparia izanik, boterea lortu eta armada handi bat sortu zuen, bere anbizioa mundu guztia menderatzea baitzen.* *Mesopotamia osoa konkistatu eta bateratu zuen, bere armadaren nagusitasun militarrari esker, jada arkuak eta geziak erabiltzen zituena.*	
	✓ Armada handia (5400 soldadu); hiriak arpilatzen zituen	
	✓ Pisuak eta neurriak estandarizatu zituen; merkataritzaren sustapena	
K.a. 2200	✓ "Guti"-en inbasio ✓ Akadtar inperioaren amaiera	

MESOPOTAMIA – NEOSUMERIA EDO SUMERTAR BERPIZKUNDEA (K.a. 2112 - 2004)

K.a. 2150

✓ Hiri handietatik berpiztea: hiriburuak (Ur) 250.000 biztanle zituen

✓ Tenplu handiak: forma mailakatuko lehenbiziko zigurata

❗ *Zigurata, antzinako Mesopotamiako tenplu bat da, piramide mailakatu forma duena. Sumertar, babiloniar eta asiriarrek erabili zituzten.*
Zigurat sinpleenek oinarri arrunt bat zeukaten eta gailurrean tenplu bat zuten. Jainkoen bizilekutzat hartzen zuten. Apaizek soilik barnean sartzeko baimena zuten, jainkoen beharrei erantzuteko. Honek gizartearen aurrean botere handia ematen zien.
Babelgo Dorrea Babiloniako ziguratari oinarrituta egon liteke.

K.a. 2100

✓ Gutis-en kanporatzea (K.a. 2112)

✓ Erlijioa eta estatua bereiztea

❗ *Botere politikoa erlijiosotik bereizten da. Aurretik, gobernariek, euren pertsonan, botere politiko eta espirituala batzen zituzten. Hemendik aurrera, erregeak deituko dira eta euren boterea soilik politikoa da.*
Jauregiak sortzen dira, bizileku eta ordezkari papera izanez.

✓ Maila sozialen agerpena

✓ Posta sorkuntza (posta-sistema)

K.a. 2050

✓ Lege-kode zaharrena

❗ *Ur-Nammu jeneral bat izan zen eta berari esker sumertar berpizkundea hasi zen.*
Bere lorpen handienetako bat lehendabiziko idatzitako lege kodea sortzea izan zen (K.a. 2050 inguruan).
Lege kodea ez zegoen zigor fisikoan oinarrituta, kalteen konponketa ekonomikoan baizik.

✓ Gosete-garaia etengabeko gerrek sortutakoa

✓ Elamiten inbasioa: Ur-en suntsiketa.
Sumertar nagusitasunaren amaiera

K.a. 2000

MESOPOTAMIA – BABILONIAR INPERIOA (1792ka – 539ka)

LEHENDABIZIKO KOKALEKUAK

K.a. 1900

✓ Babilonia hiriko kokalekuak

K.a. 1850

PALEOBABILONIAR INPERIOA (K.a. 1792 - 1595)

K.a. 1800

✓ Hammurabik Mesopotamia osoa mendaratzen du

K.a. 1750

✓ Hammurabiren zuzenbide kodea (Talioiaren legea)

! *Hammurabiren Kodea lege multzo zaharrenetako bat da.*
Lege hauek, K.a. 1750ean idatzi ziren 2,4 metro altuera duen harrizko hilarri batean. Gaur egun, Parisko Louvre Museoan daude.
Talioiaren legearen aplikazioaren oinarrituta dago (begia begi truk). Errugabetasun-presuntzioa ere aurreikusten du, akusatuak eta akusatzaileak frogak aurkeztu ahal dituztelako.

✓ Gizonen eta emakumeen arteko berdintasuna (dibortzioa)

✓ Jabetza pribatuaren hasiera: semeek lurrak jaraunsten dituzte

✓ Aurrerapen handiak matematikan eta astronomian

K.a. 1700

K.a. 1650

✓ Hititek Babilonia arpilatu dute

MESOBABILONIAR INPERIOA (K.a. 1595 - 1100)

K.a. 1600

✓ Itsasoko Herriaren kokalekua Babilonian

	✓ Beira egiten ikasten dute	
K.a. 1550	✓ Kasitarrek Babilonia hiria hartzen dute, Egiptorekin harreman onak dauzkate	
K.a. 1500		
K.a. 1450		
K.a. 1400		
K.a. 1350		
K.a. 1300	**Burdin Aroa**	
K.a. 1250		
K.a. 1200	✓ Itsasoko herrien inbasioa ❗ *Itsasoko herriak itsasotik ekialdera iritsi zen tribu talde bat da. Bidean aurkitzen zituzten herri guztiak arpilatuz, mizenastarrak eta hititak bezalako zibilizazio eta inperioak desagerrarazi zituzten.* *Egiptoarrei ere eraso zieten, baina Deltako guduan menderatuak izan ziren.* ✓ Persiar tribuak hegoaldean finkatzen hasten dira	
K.a. 1150		

ARO ILUNA (K.a. 1100- 626)		
K.a. 1150	✓ Asiriar menderaldia, oso garai iluna, gatazka asko	
K.a. 1050		
K.a. 1000		
K.a. 950		
K.a. 900		
K.a. 850		
K.a. 800		
K.a. 750	✓ Asiriako Sargon-ek Babilonia menderatzen du (K.a. 744)	
K.a. 700		
K.a. 650		

NEOBABILONIAR INPERIOA (K.a. 626 – 539)		
K.a. 600	✓ Nabopolasar-ek asiriarrak kanporatzen ditu	

	✓ Nabukodonosorrek Jerusalem suntsitzen du, hebrearren diaspora ✓ Nabukodonosor, eraikitzaile bikaina ✓ Loradegi Esekiak ❗ *Babiloniako lorategi esekiak, antzinako munduko zazpi mirarietako bat ziren. Nabukodonosor II.ak bere emaztearentzat opari gisa eraiki zituen. Maila ezberdinetako terrazen gainean zeuden eta terrazetatik landaretza hostotsu bat irteten zen. Airean zinzilikatuta zeudela ematen zuten. Historialari batzuek lorategi esekiak Ninive hirian kokatzen dituzte.* ✓ Zeramika beiraztatuaren erabilera	
K.a. 600	✓ Dromedarioa etxekotzea	
K.a. 550	✓ Persiako Ziro Handia Babilonia menderatzen da (K.a. 539)	

MESOPOTAMIA – ASIRIAR INPERIOA (K.a. 1813 – 609)

LEHENDABIZIKO KOKALEKUAK		
K.a. 2150	✓ Lehenbiziko errege asiriarrak; kanpin-dendetan bizi ziren	
K.a. 2100		
K.a. 2050		
K.a. 2000		
K.a. 1950		
K.a. 1900		
K.a. 1850		

ANTZINAKO ASIRIAR INPERIOA (K.a. 1813 – 1760)		
K.a. 1800	✓ Shamshi-Adad-ek inperioa sortu zuen, Assur-en hiriburua zegoen (K.a. 1813)	
K.a. 1750	✓ 1755-ean Hammurabik Asiria konkistatu zuen eta, ondorioz, Babiloniako beste probintzia bat bihurtu zen	
	✓ Ilun aroa (4 mende)	
K.a. 1700		
K.a. 1650		
K.a. 1600		
K.a. 1550		
K.a. 1500		
K.a. 1450		
K.a. 1400	✓ Musika-tresnak (harpak, lirak, danborrak, tronpetak)	

	✓ Gerrako armak (dorreak, arieteak), setio-gerrak ❗ *Asiriarrentzat gerra merkataritzarako modu bat zen (hiltzea nahiago zuten, ordaindu beharrean)* *Etsaiak izutzen zituzten: edo errenditu ziren edo hil zituzten.*	

ASIRIAR INPERIO ERTAINA (K.a. 1365 – 911)		
K.a. 1350	✓ Zapaltzaileen askapena (Babilonia)	
	✓ Erregeak botere guztiak dauzka (politikoak eta erlijiosokoak)	
	✓ Lammasuak: zezen hegodun eta androzefaloak (babaesleak)	
K.a. 1300		
K.a. 1250		
K.a. 1200		

Asiriarrek Babilonia suntsitzen dute (K.a. 1234)

Asiriarrak Babiloniatik kanporatuak dira (K.a. 1227)

Itsasoko herrien inbasioa

Itsasoko herriak itsasotik ekialdera iritsi zen tribu talde bat da. Bidean aurkitzen zituzten herri guztiak arpilatuz, mizenastarrak eta hititak bezalako zibilizazio eta inperioak desagerrarazi zituzten.
Egiptoarrei ere eraso zieten, baina Deltako guduan menderatuak izan ziren.

K.a. 1150

K.a. 1100

Hititak konkistatu zituzten

Hititengandik burdinaren erabilera ikasten dute

Hititek burdinaren erabilera kontu handiz gordetzen zuten sekretua zen.
Asiriarrek hititak garaitzen dituztenean, euren sekretua lortzen dute eta, orain, arma boteretsuagoei esker, Mesopotamia osoa konkistatzen dute.

	✓ Arma berriekin Mesopotamiako hegoaldea konkistatzen dute	
K.a. 1050		
K.a. 1000	✓ Lehenak dira gameluak zamabere gisa erabiltzen	
K.a. 950		

NEO-ASIRIAR INPERIOA (K.a. 911 - 609)		
K.a. 900	✓ Asurnasirpal II.ak jauregi eta tenplu handiak eraikitzen ditu	
	✓ Nimrud hiria eraikitzen du (gaur egun Daeshek suntsitua)	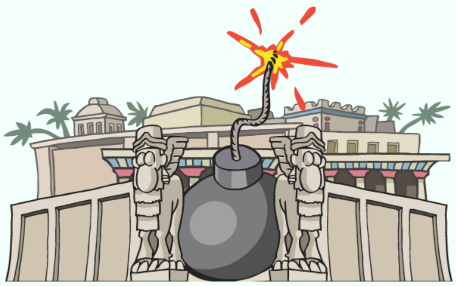
K.a. 850		
K.a. 800		
K.a. 750		
K.a. 700		

✓ Hiriburua Ninive da, lehendabiziko akueduktua

❗ *Hiriburu berria Niniven kokatu zen. Honen edertasuna Babiloniako lorategi esekiekin konpara zitekeen. Jerwango akueduktuak hiria urez hornitzen zuen, ezagutzen den akuedukturik zaharrena da.*

K.a. 650

✓ Asurbanipal Tebaseraino heldu zen (Egipto)

Asurbanipalek lehendabiziko liburutegia sortu zuen

❗ *Asurbanipalek oso errege jantzia zen eta Niniven historiaren lehen liburutegia sortu zuen. Han, 22.000 buztinezko taulatxoetan, kuneiformean idatzita zeuden testu guztiak bildu zituen. Horiei esker, Mesopotamian sortu ziren herri eta kultura guztiak ezagutzen ditugu gaur egun.*

K.a. 600

✓ Mediarrak Ninive suntsitzen dute. Asiriaren amaiera

MESOPOTAMIA – PERSIAR INPERIOA EDO AKEMENESTARRA (K.a. 559 - 331)

K.a. 550

✓ Ziro Handia erregea koroatua izan da (K.a 559)

✓ Monarkia absolutua (erregeak botere guztia dauka)

✓ Ziro Handiak Babilonia menperatzen da (K.a. 539) eta juduak aske uzten ditu

✓ Persiarrek Egipto menderatzen du (Pelusioko gudua)

❗ *Gudu hau erabakigarria izan zen persiarrek Egipto bereganatu ahal izateko*
Pelusio hiriaren setioan, Kanbises II.-ei, egiptoar erresistentzia menderatzeko amarru bat bururatu zitzaion. Egipton katuak sakratuak zirenez, soldaduei agindu zien harrapatzeko eta katapultekin hirirantz jaurtitzeko.
Animaliak hiltzeko arriskuan zeudela ikustean, biztanleek amore eman zuten, erresistentziarik eman gabe.

✓ Persepolis-en sorrera (Gizateriaren Ondarea)

✓ Persiako Errege Bidea-ren eraikuntza (Susa-tik Sardes-era, 2700 km) K.a. 513

✓ Haien erlijioa mazdeismoa da (tenplurik gabekoa). Aldareak aire zabalean zeuden

✓ Gozokintza biziki maite dute

❗ *Herodoto greziar historialariaren arabera, persiarrek festa handiak ospatzen zituzten. Otorduetan janaria eskasa zegoen baina postre asko hartzen zituzten eta ardo asko edaten zuten, negozioak egiten zituzten bitartean. Biharamunean, gaia edo tratua berriro aztertzen zuten, edan gabe.*

✓ Gezurrak esateagatik (drauga) heriotza-zigorra jartzen zuten

K.a. 500

✓ Lehen Mediar gerra (Maratongo gudua)

❗ *Dario I.a (persiarra) Grezia konkistatzen saiatu zen (K.a. 492-490), baina Maratongo guduan garaitua izan zen.*
Nagusitasun numerikoa izanda ere, greziarrek persiarrak garaitu zituzten euren diziplina, armadura eta, batez ere, nagusitasun taktikoari esker.
Elezaharraren arabera, garaitu ondoren, Miltiades greziar jeneralak Atenasera soldadu bat bidali zuen bere garaipenaren berri emateko. Bera, 42 kilometro korrika egin eta albistea eman ondoren, nekeak jota hil zen.
Hortik "maratoi" izena sortu zen.

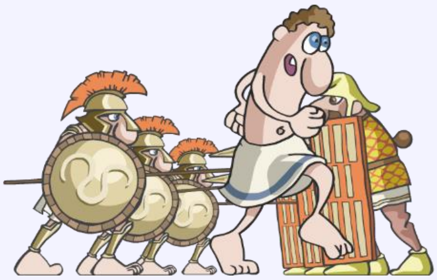

	Bigarren Mediar gerra (Salaminako gudua) *Xerxes I.ak (Dario I.aren semea) bere aitaren heriotzagatik mendekatu nahi izan zuen Grezia berriro inbadituz, hamar urte geroago (K.a. 480-478).* *Termopiletako gudua, Atenasko arpilaketa eta Salamina eta Platea itsas gudua ospetsuak izan ziren. Azkenean, persiarrak garaituak izan ziren.*	
K.a. 450		
K.a. 400		
K.a. 350		
K.a. 340	Artaxerxes III.ak Egipto konkistatu zuen (K.a. 343)	
K.a. 330	Alexandro Handia: persiarren amaiera (Gaugamelako gudua)	

EGIPTOKO ZIBILIZAZIOA

LEHENDABIZIKO KOKALEKUAK		
K.a. 6000		
K.a. 5000	✓ Lehendabiziko kokalekuak, lastozko eta kanaberazko etxeak ✓ Gari (ogia) eta garagararen (garagardoa) laborantzak	
K.a. 5000		
K.a. 4500		

✓ Nilotik bela-nabigazioa, papiro-azaoz egindako itsasontziak

ARO AURREDINASTIKOA (K.a. 4000 - 3300)		
K.a. 4000	**Kobre Aroaren hasiera edo Kalkolitoa**	
K.a. 3900	✓ Kalitatezko zeramika (Naqada kultura)	
K.a. 3800	✓ Kobre, zilar eta urrearen erabilera	
	✓ Lehendabiziko tenpluak (adobezkoak)	

K.a. 3700		
K.a. 3600		
K.a. 3500	✓ Nilometroaren sorkuntza ❗ *Egiptoarrak Niloren ur-goraldiei begira bizi ziren.* *Nilometroa eraikuntza mailakatu edo putzu bat zen eta bere funtzioa ibaiaren uren maila neurtzea zen.* *Horrek aukera ematen zuen lurrak lantzeko une egokia jakiteko, uzta oneko urtea izango zen jakiteko eta zergen ordainketa zehazteko.* ✓ Lehendabiziko idazkera hieroglifikoa	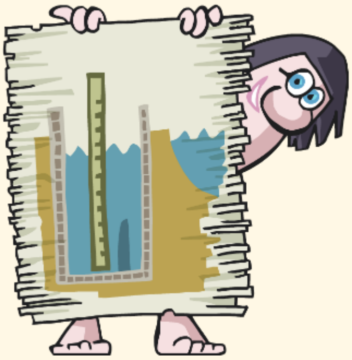
K.a. 3400		

ARO PROTODINASTIKOA (K.a. 3300 - 3100)		
K.a. 3300	✓ Lehendabiziko erregeak (eskorpioia, belatza, krokodiloa)	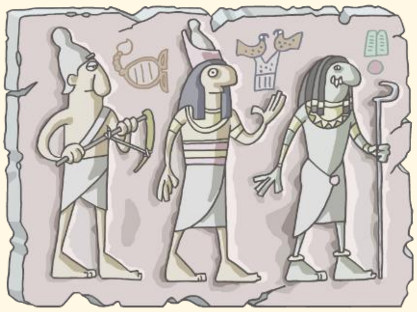
K.a. 3200	✓ Lehendabiziko hiri-estatuak	

✓ Lehendabiziko tenplu ezaguna, egurrez egina (Hierakonpolis)

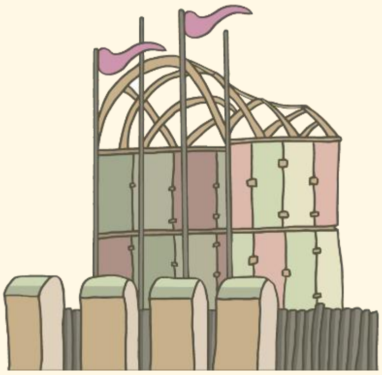

✓ Lehenbiziko ureztatze-lanak

ARO ARKAIKOA (K.a. 3100 – 2686)

K.a. 3100

✓ Narmerrek (Goi Egipto) Behe Egipto konkistatzen du eta bateratzen dituzte

! *Narmer (edo Menes), lehen faraoi handia izan zen. Bere agintaldian, Goi eta Behe Egiptoko lurraldeak bateratu zituen. Bere ikurrean bi eskualdeetako koroen batasuna agertzen zen. Armada boteretsu bat sortu zuen nomadengandik babesteko.*
Menfis hiria fundatu zuen (hiriburu gisa) eta Krokodilopolis ere bai. Hiri hau krokodilo bat gurtzeko eraiki zuen (tradizioaren arabera, krokodilo batek Narmerri bizia salbatu zion, geroago liztor baten ziztadagatik hil zen arren).

✓ Menfis hiria fundatu zuen eta, han, Egiptoko hiriburua kokatu zuen

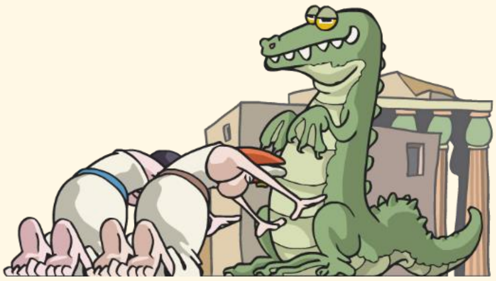

	✓ Neithotep, Egiptoko lehenengo erregeordea (urtebete eta 45 egun egon zen)	
	✓ Nilo merkataritza- bide gisa erabiltzen da	
	✓ Lehendabiziko momifikazio-prozesua	
K.a. 3000	**Brontze Aroaren hasiera** ✓ Berdintasunezko gizartea	
K.a. 2900	✓ Faraoiak hobiratzeko lehendabiziko mastabak	

✓ Zergak (zerealak) landatarra ez zen biztanleriaren artean banatzen ziren

K.a. 2800

✓ Hiri handien sorrera

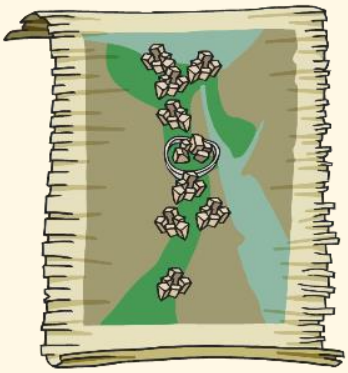

✓ Adobe adreilu eta igeltsuzko etxeak (leiho altuekin)

✓ Musikazale handiak

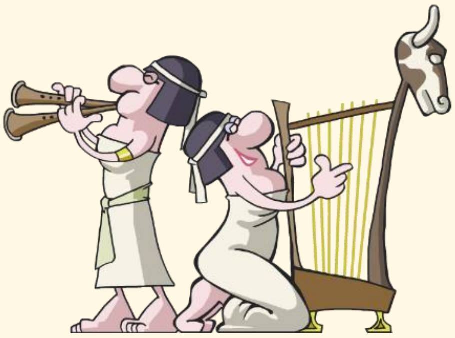

✓ Makillatzen ziren (begiak batez ere) eta burua arradatzen zuten

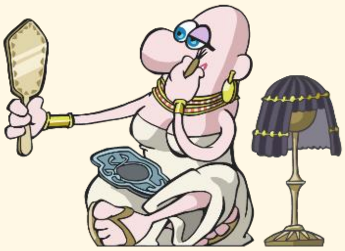

✓ Haien aisialdian kirola egiten zuten

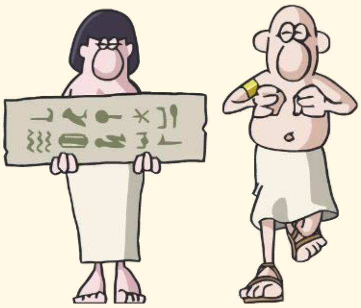

INPERIO ZAHARRA (K.a. 2700 - 2190)	
K.a. 2700	✓ Faraoia lurreko jainkotzat hartzen dute

✓ Gizarte-mailak agertzen dira

✓ Eskribak itzal handiko pertsonak dira

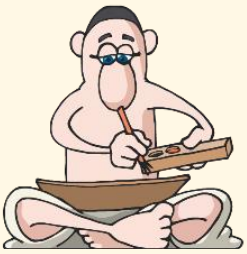

	✓ Sakkarako Piramide Mailakatua (lehendabiziko harrizko piramidea da)	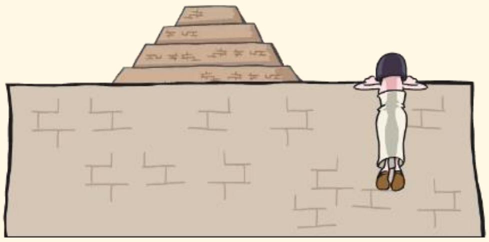
	✓ Lehenbiziko zutabeak	
K.a. 2600	✓ Itsasotik nabigatzeko lehendabiziko itsasontziak	
	✓ Lehendabiziko Piramide ukondotua, Dahshurren	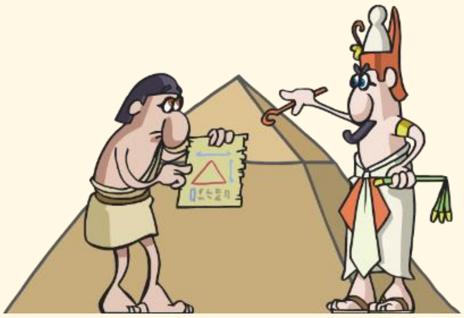
	✓ Keopsen piramide handia (aita), K.a. 2570	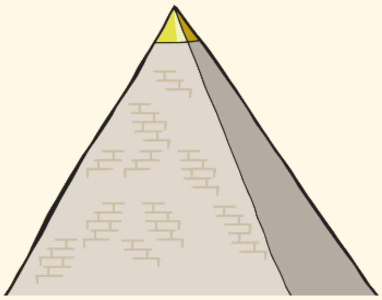

✓ Momien erraiak alabastrozko ontzi kanopoetan gordetzen dira

✓ Egiptoko artearen arauak ezartzen dira

❗ *Egiptoko artean, forma sinplifikatu eta profilezko marrazkiak erablitzen ziren. Gizonezkoen irudiak okre gorriz margotuak ziren eta emakumezkoenak, alderantziz, okre horiz. Irudien tamaina handienetik txikienera aldatzen zen, hierarkiaren arabera: faraoia, basailuak, esklaboak.*
Eseritako estatuetan eskuek belaunen gainean beti egon behar zuten.

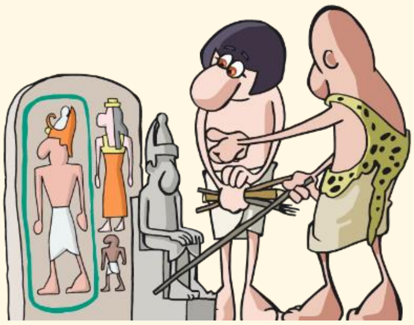

✓ Kefrenen piramidea (semea), K.a. 2520

✓ Mizerinoren piramidea (biloba)

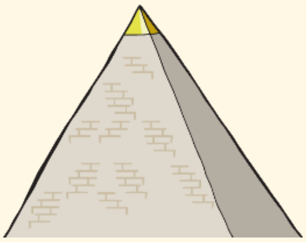

K.a. 2570

K.a. 2500

✓ Pepi II.a faraoia: estatuaren erreserben amaiera, krisialdi ekonomikoa

	✓ Faraoiek ez daukate jadanik jainkoen mailarik, botere gehiago apaizentzat	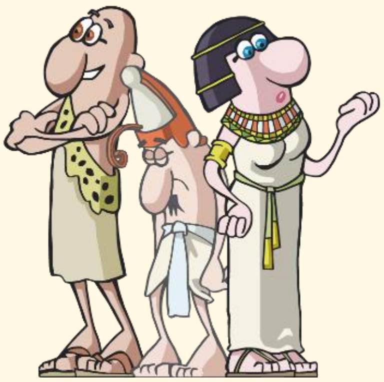
K.a. 2400		
K.a. 2300		

TARTEKO LEHEN AROA (K.a. 2190 - 2040)		
K.a. 2200	✓ Boterea lortzeko etengabeko borrokak zeuden iparralde eta hegoaldearen artean	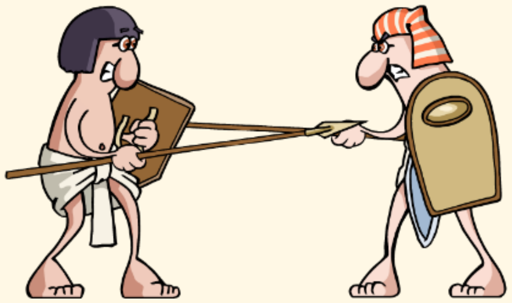
	✓ Erdiko mailaren gorakada	
K.a. 2150		
K.a. 2100		

INPERIO ERTAINA (K.a. 2040 - 1750)

K.a. 2050

✓ Mentuhotep II.ak Egipto bateratzen du

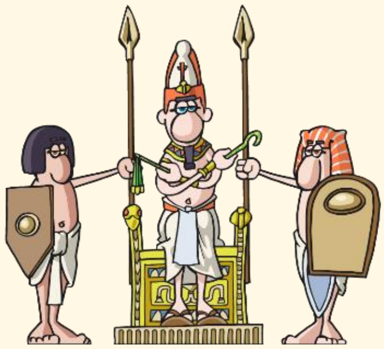

✓ Testuak agertzen dira sarkofagoetan

✓ Arrantza-ustiapen handia dago

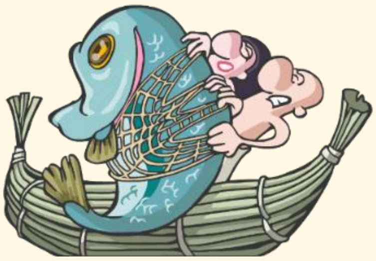

✓ Nekazaritzan hobekuntzak daude, xadufa asmatzen dute

✓ Kretatik zeramika polikromatua eramaten dute

K.a. 2000		
K.a. 1950		
K.a. 1900		
K.a. 1850		
K.a. 1800		

TARTEKO BIGARREN AROA (K.a. 1750 – 1550)

K.a. 1750

✓ Egipto berriro zatitzen da, aro iluna

✓ Hiksoak, Egipton finkatuta, potereaz jabetu dira

✓ Hiksoak, gerrazale sutsuak, arku konposatua eta armadura sortzen dituzte

Hilen Liburuaren lehenengo bertsioak

Hilen Liburua testu erlijioso eta magikoen sorta bat zen, heriotzaren ondoren azken epaiketa gainditu eta zeruan sartzen laguntzen zuena. Hil eta gero, hildakoa bere bihotzaren pisuaren arabera epaitzen zen, bekaturik ez zuela egin zin egiten zuen bitartean (ez hiltzea, ez lapurtzea, adulteriorik ez egitea, jainkoa gurtzea, etab.).

Eguzki-erlojuak (egunerako) eta klepsidrak (gauerako) asmatzen dituzte

K.a. 1700

K.a. 1650

Thera uhartediko sumendiaren leherketa (gaur egungo Santorini), K.a. 1620

Hiksoak kanporatuak dira

K.a. 1600

K.a. 1550

INPERIO BERRIA (K.a. 1550 -1070)		
K.a. 1550	✓ Mugak hedatzen dira, herrien bateratzea ✓ Piramideen bukaera, hipogeoetan hobiratzen da (lurrazpian)	
K.a. 1500	✓ Hatshepsut-en erreginaldia (lehen emakumezko faraoia)	
K.a. 1450		
K.a. 1400	✓ Goieneko aldia, tenplu handiak (Luxor)	

	✓ Karnakeko tenplua, Karnak hipostilo aretoa (zutabeak)	
K.a. 1350	✓ Akenatonek eta Nefertitik lehendabiziko kultu monoteista bat sortzen dute	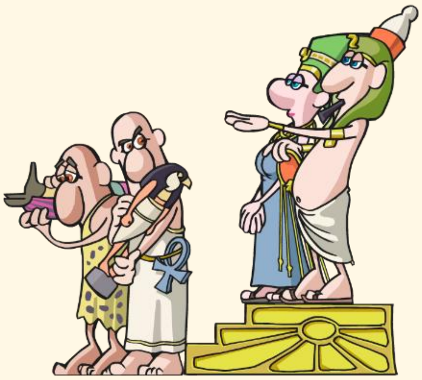
	✓ Amarna hiria eraikitzen da, hiriburu berria da	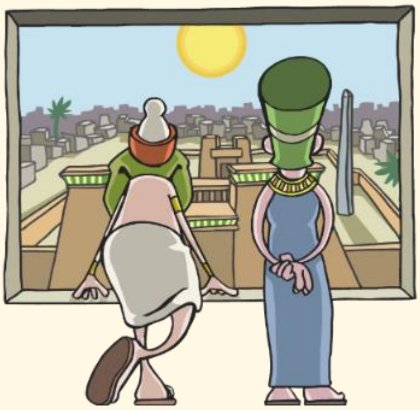
	✓ Bere semeak, Tutankamonek, erlijio politeísta berrezartzen du	
K.a. 1300	**Burdin Aroa**	

✓ Ramses II.eko erregealdiaren hasiera (faraoirik ospetsu eta handiena)

❗ *Ramses II.a (K.a. 1279-1213), Egiptoko azken faraoi handia izan zen. Gutxienez, 152 seme-alaba eduki zituen (90 urterekin hil zen).*
Bere gudurik garrantzitsuena, hititen aurkako Kadeshko gudua izan zen. Han, berdindu egin zuten eta, ondorioz, bake itun bat sinatu zuten.
Gerrako berriemailekin lehenbiziko gudua izan zen eta gerra-gurdi kopururik handiena mugitu zen (5000 baino gehiago).

✓ Kadeshko gudua

✓ Abu Simbelgo Tenplua (Kadeshko guduaren oroitzapena egiteko)

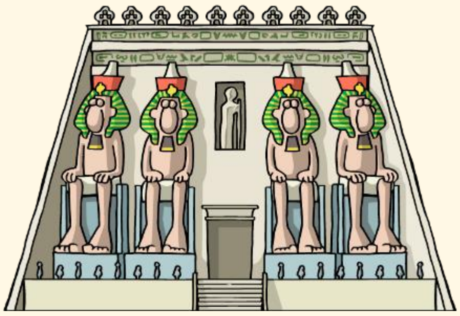

K.a. 1250

✓ Ramses II.a hiltzen da (faraoi urtetsua izan zen)

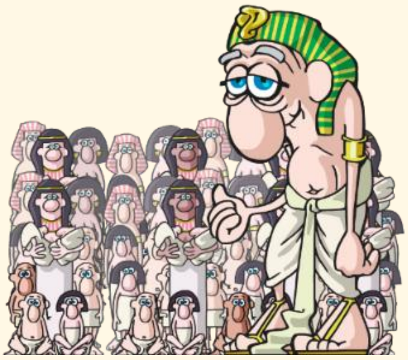

K.a. 1200

✓ Itsasoko herrien inbasioa

❗ *Itsasoko herriak, itsasotik ekialdera iritsi zen tribu talde bat da. Bidean aurkitzen zituzten herri guztiak arpilatuz, mizenastarrak eta hititak bezalako zibilizazio eta inperioak desagerrarazi zituzten.*

Egiptoarrei ere eraso zieten, baina Deltako guduan menderatuak izan ziren.

✓ Niloren Deltako gudua: lehendabiziko itsas gudua

❗ *Niloren Deltako gudua (K.a. 1178) historiako lehendabiziko itsas gudu erregistratua izan zen. Gudu horretan, Ramses III.ak itsasoko herriak geldiarazi zituen, diseinu berriko itsasontziak izateari esker (arieteak brankan eta borrokarako kofa mastaren goialdean).*

✓ Historiako lehendabiziko greba

K.a. 1152an, historiako lehenbiziko greba egin zen, Erregeen araneko artisauek lan egiteari uko egin ziotenean. Haien kexa zen ez jasotzea behar zuten janaririk edo arroparik.

Promesak ez ziren bete eta grebak aurrera jarraitu zuen, langileen herria desagertu zen arte.

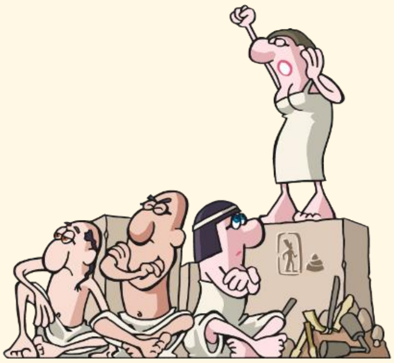

✓ Pobrezia handiko garaia zen eta hilobiak arpilatzen ziren

K.a. 1150

TARTEKO HIRUGARREN AROA (K.a. 1070 - 650)		
K.a. 1100	✓ Egipto berriro zatitzen da	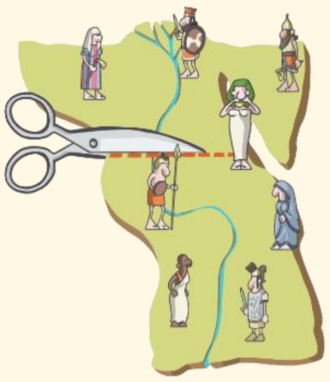
K.a. 1050		
K.a. 1000		
K.a. 950		
K.a. 900		
K.a. 850		
K.a. 800		
K.a. 750		
K.a. 700	✓ Faraoi beltzen dinastía (nubioak) ✓ Asiriarrek (Asurbanipal) Egipto menperatzen dute	

ARO BERANTIARRA (K.a.664 - 332)

K.a. 650	✓ Asiriarrak kanporatuak dira, Egiptoren bateratzea	
	✓ Idazkera demotikoa bultzatzen da (sinpleagoa da)	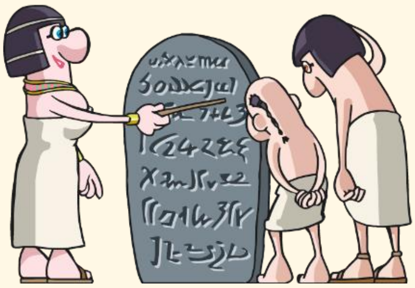
K.a. 600	✓ Asiria desagertzen da, eskualdean bakarrik Egipto eta Babilonia geratzen dira	
K.a. 550		
K.a. 500	✓ Persiarrek Egipto inbaditzen dute	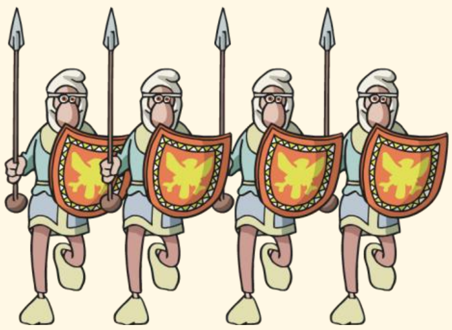

✓ Pelusioko gudua. Persiarrek Egipto menperatzen dute (K.a. 525)

! *Gudu hau erabakigarria izan zen persiarrek Egipto bereganatzeko.*
Pelusio hiriaren setioan, Kanbises II.-ei egiptoar erresistentzia menderatzeko amarru bat bururatu zitzaion: Egipton katuak sakratuak zirenez, soldaduei agindu zien harrapatzeko eta katapultekin hirirantz jaurtitzeko. Animaliak hiltzeko arriskuan zeudela ikustean, biztanleek amore eman zuten, erresistentziarik eman gabe.

K.a. 450

K.a. 400

✓ Herodotok, greziar historialariak, Egiptoko historia idazten du (K.a. 430)

✓ Persiarrak Egiptotik kanporatuak dira (K.a. 404)

K.a. 350

✓ Persiarrek (Artaxerxes) berriro Egipto indarrez hartzen dute

ARO HELENISTIKOA (K.a. 332 -30)		
K.a. 340		
K.a. 330	✓ Alexandro Handiak persiarrak suntsitzen ditu eta faraoi koroatu dute (K.a. 332)	
	✓ Alexandro gerra egitera joaten da eta Ptolomeo I.a Egiptoko gobernadore gisa geratzen da	
K.a. 320	✓ Alexandro Handia hiltzen da (K.a. 332)	
K.a. 310		
K.a. 300	✓ Ptolomeo I.a faraoi koroatua da eta Egipto Greziaren menpe geratzen da	

K.a. 290		
K.a. 280	✓ Alexandriako Itsasargia (K.a. 380) ✓ Alexandriako Liburutegia (K.a. 370) ❗ *Ptolomeo II.ak Alexandriako itsasargia (Munduko Zazpi Mirarietako bat) eraiki zuen Faros uhartean.* *Alexandriako Liburutegia ere sortu zuen (Museidon deitua musen omenez). Ia milioi bat liburu daude liburutegian.* *Euklides (geometria), Aristarko (astronomia) eta Eratostenes (lurraren diametroa kalkulatu zuena), jakintsu handien garaia izan zen.* ✓ Jakintsu handien garaia	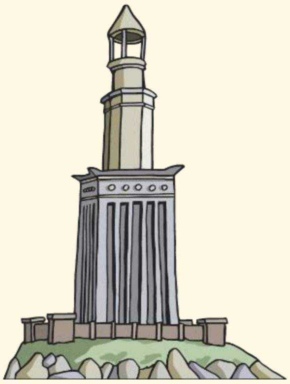
K.a. 270		
K.a. 260		
K.a. 250		
K.a. 240		
K.a. 230		
K.a. 220	✓ Ptolomeotar beherakada (K.a. 222- 48)	
K.a. 210		
K.a. 200		
K.a. 190		

✓ Rosetta harria (K.a. 196)

❗ *Rosetta harria antzinako Egiptoko harri bat da non dekretu baten inskripzioa hiru idazkera ezberdinetan agertzen den: hieroglifikoan, demotikoan eta antzinako grekoan. Horri esker, 1822an Jean-François Champollionek egiptoar testu hieroglifikoak deszifratzea lortu zuen.*

K.a. 180

K.a. 170

K.a. 160

K.a. 150

K.a. 140

K.a. 130

K.a. 120

K.a. 110

100ka

K.a. 90

K.a. 80

K.a. 70

K.a. 60

✓ Kleopatra, Egiptoko erregina (K.a. 51)

❗ *Kleopatra ospetsua izan zen kultura handiko emakumea eta oso erakargarria izateagatik. Egiptoko erregina izatea lortu zuen bere 12 urteko anaia Ptolomeo XIII.arekin ezkonduz (geroago Ptolomeo hil egin zen). Julio Zesar limurtu zuen (baina gero hil egin zen), bere 10 urteko beste anaia Ptolomeo XIV.arekin ezkondu zen (geroago, senarra hiltzeko agindua eman zuen) eta, azkenean, Marko Antonio erromatar kontsularekin ezkondu zen. Marko Antonioren heriotzaren ostean, Kleopatrak bere buruaz beste egin zuen eta Egipto Erromako probintzia bihurtu zen.*

K.a. 50

✓ Kleopatrak Julio Zesar limurtzen du (K.a. 47)

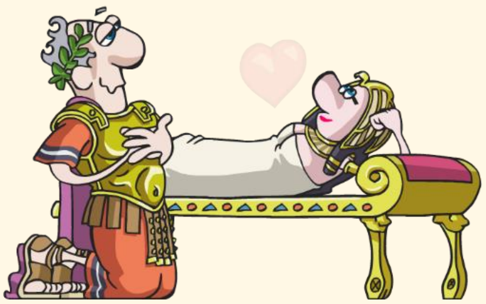

K.a. 40

✓ Kleopatra bere 10 urteko anaia Ptolomeo XIV.arekin ezkontzen da (K.a. 47). Egipton bakealdia

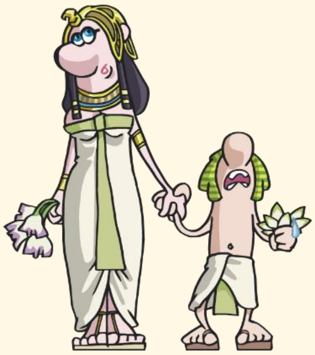

✓ Zesar hil da (K.a. 44)

✓ Kleopatrak bere anaia hil eta bere seme Zesarion oinordekoa izendatzen du

K.a. 30

✓ Kleopatrak Marko Antonio limurtzen du

✓ Erromak Egiptori gerra deklaratzen dio

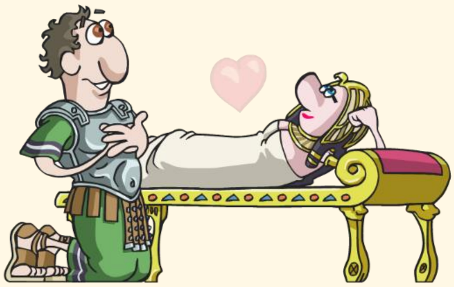

✓ Kleopatrak bere buruaz beste egin du (aspis)

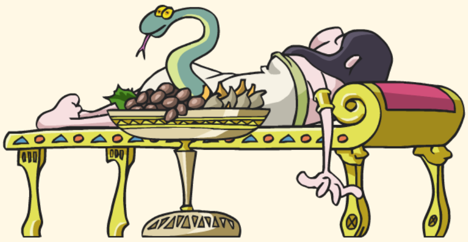

✓ Egipto Erromako probintzia bihurtzen da (K.a. 30)

KRETAR ZIBILIZAZIOA EDO ZIBILIZAZIO MINOIKOA (K.a. 2600 – 1100)

LEHENDABIZIKO KOKALEKUAK		
K.a. 6000	✓ Lehenengo bizilagunak, K.a. 6000 urtetik. Haitzuloetan bizi ziren	
K.a. 5000	✓ Abeltzaintzan, arrantzan eta nekazaritzan aritzen dira	

✓ Herrixkak erabiltzen hasten dira (K.a. 5000)

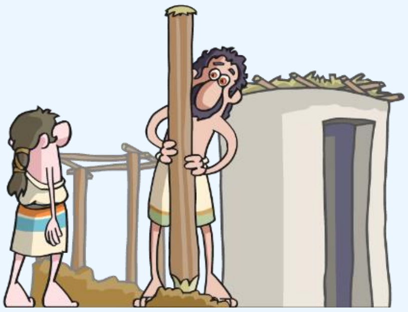

✓ Gizarte matriarkala da

ANTZINAKO MINOIKOA EDO JAUREGIAURREKOA (K.a. 2600 - 2000)		
K.a. 2600	✓ Herri-antolakuntza dago (ez dago garai horretako jauregirik)	
K.a. 2500		
K.a. 2400		
K.a. 2300		
K.a. 2200		
K.a. 2100		

MINOIKO ERDIKOA - PROTOJAUREGIKOA (K.a. 2000 - 1700)		
K.a. 2000	✓ Ekonomiaren gorakada: kobre eta egurra (zedroa) zeuzkaten	
	✓ Kamaresko zeramika (polikromatua)	
	✓ Jauregiak eraikitzen hasten dira (Knossos) ❗ *Knossosko jauregia K.a. 1950 inguruan eraiki zen eta, hainbat lurrikara jasan ondoren, berreraiki zuten. Bere egitura oso konplexua izategatik eta gela eta korridore ugari egotegatik Kretako labirinto mitikoarekin parekatzen da. Bi ahoko aizkora (labris) ugariz apaindua zegoen eta hortik dator "labirinto"izena.*	
K.a. 1900	✓ Idazkera hieroglifikoa (oraindik deszifratu gabe)	
	✓ Urteko lurrikara K.a. 1890	

K.a. 1800	✓ Urteko lurrikara (K.a. 1750) Jauregien suntsipena (giza sakrifizioak egiten dira Anemospiliako tenpluan)	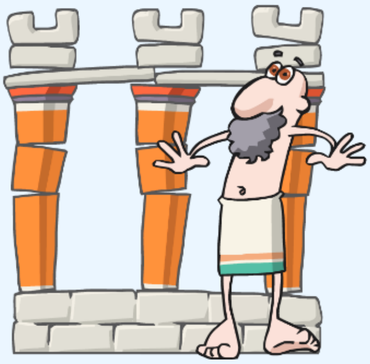
	Jauregien berreraikitzea *Knossosko jauregia K.a. 1950 inguruan eraiki zen eta, hainbat lurrikara jasan ondoren, berreraiki zuten. Bere egitura oso konplexua izategatik eta gela eta korridore ugari egotegatik Kretako labirinto mitikoarekin parekatzen da.* *Bi ahoko aizkora (labris) ugariz apaindua zegoen eta hortik dator “labirinto” izena.*	

MINOIKO ERDIKOA - JAUREGIBERRIKOA (K.a. 1700 – 1350)		
K.a. 1700	✓ Ur-kanalizazioak dituen hiria	
	✓ A lineala idazkera (oraindik deszifratu gabe)	

✓ Zezen-ikuskizunak

Zezenaren kultura zibilizazio minoikoarekin lotzen da.
Haientzat, zezenak indarra eta emankortasuna irudikatzen zituen. Zezen-ikuskizunen bitartez jaiak ospatzen zituzten.
Minotauroaren labirintoaren elezaharra ere Kretatik dator.

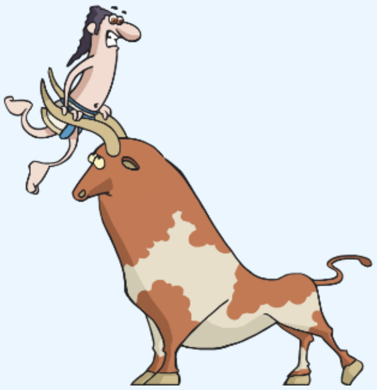

✓ Greziar artearen aitzindariak

✓ Egeo itsasoa kontrolatzen zuten (izugarrizko potere ekonomikoa)

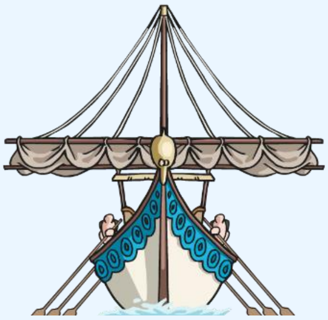

K.a. 1650

✓ Thera uharteko sumendiaren erupzioa, gaur egungo Santorini (K.a. 1620)

Thera sumendiaren eztandak (Kretatik gertu) Krakatoa sumendiak baino 10 aldiz indar handiagoa izan zuen eta, ondorioz, tsunami bat sortu zuen, Kreta uhartea suntsitu zuena.
Aditu askok Atlantidaren amaiera tsunami honekin lotzen dute.

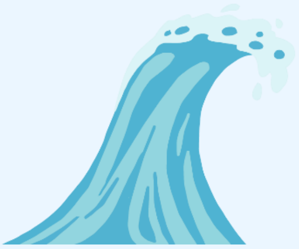

K.a. 1600

K.a. 1550

	✔ Lurrikara	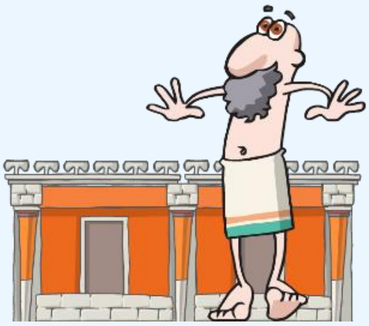
K.a. 1500		
K.a. 1450	✔ Mizenastar zibilizazioa (Grezia) K.a. 1450. Zibilizazio minoikoaren gainbehera	
	✔ B lineala idazkera (deszifratuta)	
K.a. 1400		

JAUREGIONDOKO GARAIA (K.a. 1350 - 1100)		
K.a. 1350		
K.a. 1300	**Burdin Aroa**	
K.a. 1250		
K.a. 1200	✔ Itsasoko herrien inbasioa ❗ *Itsasoko herriak, itsasotik ekialdera iritsi zen tribu talde bat da. Bidean aurkitzen zituzten herri guztiak arpilatuz, mizenastarrak eta hititak bezalako zibilizazio eta inperioak desagerrarazi zituzten.* *Egiptoarrei ere eraso zieten, baina Deltako guduan menderatuak izan ziren.*	

	✓ Kokalekuak mendi malkartsuenetan	
K.a. 1150		
K.a. 1100	✓ Hilen errausketa	

HITITAR INPERIOA (K.a. 1650 - 1200)

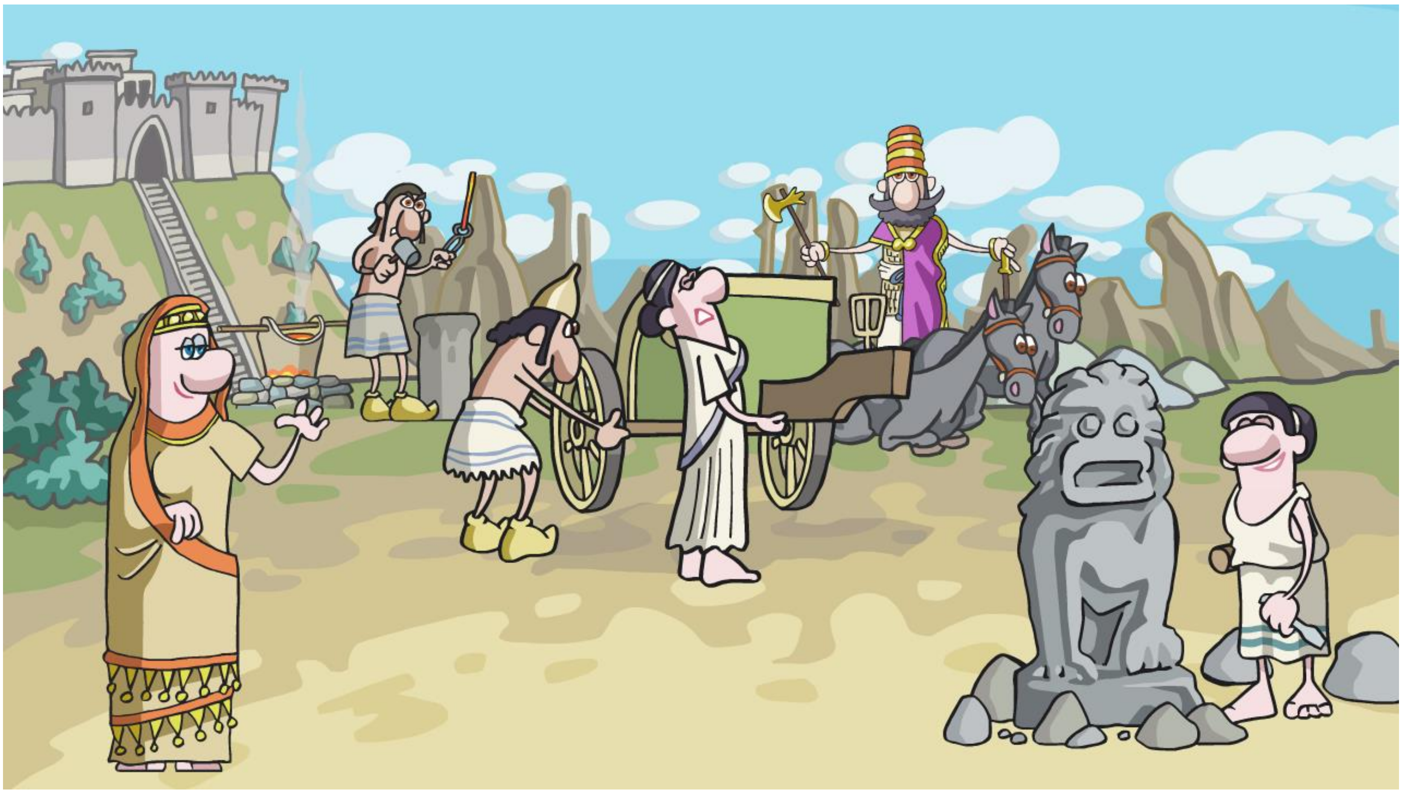

ERRESUMA ZAHARRA (K.a. 1650 – 1430)		
K.a. 1650	✓ Ziklopear artea ! *Haien murru eta ateek harrizko bloke handietan zizelkatutako irudi erraldoiak aldamenean zituzten, arkitektura eta eskultura batuz, arte hititaren ezaugarririk nabarmena, neurritasun eta handitasunaren irudi.*	
K.a. 1600		
K.a. 1550		
K.a. 1500	✓ Burdina menperatzen dute (sekretua zen) ! *Borroka-orga arina hobetu zuten eta armak egiteko burdinaren lehenengo erabilpenetariko bat leporatzen zaie.* *Honek nagusitasun militarra eman zien, haien eragina Egipto eta Babiloniara zabaltzeko erabiliko zutena.*	

	✓ Zaldi-orgak zituzten (3 pertsona, 6 erradioko gurpilekin)	

ERRESUMA BERRIA (K.a. 1430 – 1200)		
K.a. 1400	✓ Hiriburua Hatussa-n	
K.a. 1350		
K.a. 1300	Burdin Aroa ✓ Hedapen handiena	
	✓ Kadeshko Gudua Ramses II.aren aurka, historiako lehenengo bake ituna ! *Han, berdindu egin zuten eta, ondorioz, bake itun bat sinatu zuten. Gerrako berriemailekin lehenbiziko gudua izan zen eta gerra-gurdi kopururik handiena mugitu zen (5000 baino gehiago).*	
K.a. 1250		

K.a. 1200

Itsasoko herrien inbasioa

Hititen bukaera

GREZIA

MIZENASTAR ZIBILIZAZIOA (K.a. 1600 – 1150)

K.a. 1600

✓ Iparraldeko herriek Mizenas fundatu zuten

! *Iparraldeko herriak, oso gerrazaleak, Grezian kokatzen dira. Mizenas hiria fundatu zuten (haien izena hortik doa) eta hiri guztia harresiz inguratua egoteagatik bereizten zen.*

✓ Ekonomiaren oinarria merkataritza zen: olioa, ardoa, artilea eta esklaboak

K.a. 1550		
K.a. 1500		
K.a. 1450	✓ Minoikoak inbaditzen dute. Zibilizazio minoikoaren gainbehera ✓ Haien idazkera A linealarenara egokitu zuten B lineala idazkera sortuz (deszifratuta)	
K.a. 1400		
K.a. 1350		
K.a. 1300	**Burdin Aroa**	
K.a. 1250	✓ Balizko Troiako Gerra (K.a. 1250) ❗ *Troiako gerra gatazka belikoa izan zen non greziar armadek Troia (Asia Txikian) hiriaren aurka borrokatu zuten.* *Gerra hau, Iliadan eta Odisean kontatua izan zen (Homero ustezko egilea da) eta, beraz, ez dago ziur benetan gertatu zen edo mitologiaren zati bat besterik ez den.* *Troiako gerrak hamar urte iraun zuen eta greziarrak egurrezko zaldi erraldoi baten barruan ezkutatu ziren, hirian sartzeko. Estrategia honekin gatazka amaitu zen.*	
K.a. 1200	✓ Itsasoko herrien inbasioa, mizenastar zibilizazioaren amaiera ❗ *Doriarrek (iparraldetik datoz) greziar hiriak arpilatzen dituzte eta, ondorioz, mizenastar zibilizazioarekin bukatuz. Esparta eta Atenas hiriak fundatzen dituzte.* *Haiekin batera Aro Iluna heltzen da, 500 urteko garaia, ez dago erregistro idatzirik. B lineala idazkera galtzen da.*	

✓ Greziako Aro Iluna. B lineala idazkera galtzen da.

ANTZINAKO GREZIA (K.a. 776 – 146)

ARO ILUNA

K.a. 850

✓ Lehendabiziko polisak (hiri independienteak)

✓ Polisak akropoliaren inguruan daude (leku altuetan daude)

✓ Feniziar alfabetoa egokitzen dute: lehendabiziko alfabetoa bokalak eta kontsonanteak dituena

✓ Emakumeek ez zuten eskubiderik (Pandoraren mitoa)

❗ *Greziar mitologiaren arabera, Pandora, jainkoek buztinez egindako lehen emakumea izan zen.*
Ordura arte, gizonak neke eta gaixotasunik gabe bizi izan ziren, baina Pandorak anfora edo kutxa bat ireki zuen eta giza zoritxar guztiak askatu zituen. Kutxan geratu zen gauza bakarra itxaropena izan zen.

Erlijio judeokristaueko Evarekin gertatzen den moduan, bi mitoek emakumearekiko ezinikusia adierazten dute. Horrek gizartean eduki dituzten bigarren mailako papera eta eskubide eza adierazten ditu.

K.a. 800

ARO ARKAIKOA (K.a. 776 – 510)

K.a. 750

✓ Lehendabiziko Joko Olinpikoak (K.a. 776)

! *Historiako lehendabiziko joko olinpikoek zibilizazio grekoaren hasiera markatzen dute. Udan ospatzen ziren eta lau urtean behin Olinpia hirian egiten ziren. Bost egun irauten zuten eta gizonak bakarrik lehia zitezkeen (biluzik parte hartzen zuten). Emakumeek ezin zuten parte hartu, ezta ikusleak izan ere.*
Joko olinpikoetan Bake Olinpikoa (edo su-etena) zegoen (gerra edo gatazka guztiak atzeratzen ziren).
Saria, ohore eta loriaz gain, sagar bat zen. Urte batzuk geroago, olibondo koro bat izan zen.

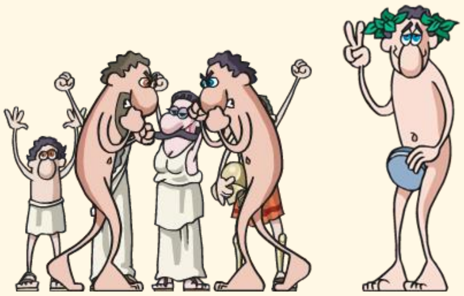

✓ Erabaki garrantzitsuak orakuluei kontsultatzen zizkieten. Garrantzitsuena eta famatuena: Delfos

	✓ Gizarte-mailak zeuden, emakumeek ez zeukaten eskubiderik	
	✓ Ilotak: gerrako esklaboak	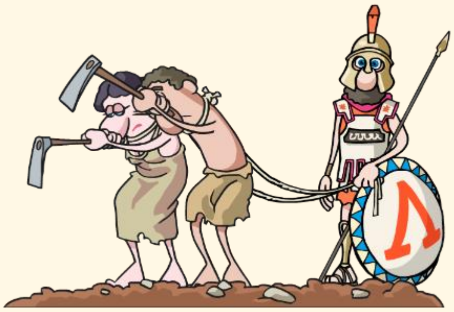
K.a. 700		
K.a. 650	✓ Luzera-neurriak sortzen dira: hatza (2 zentimetrokoa), oina (27-33 zentimetrokoa) eta ukondoa (48 zentimetrokoa).	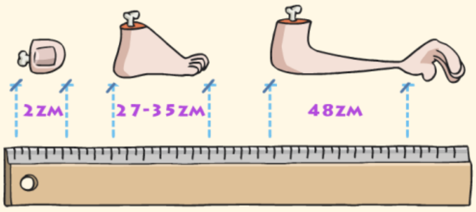
K.a. 600	✓ Arma kimikoak erabili ziren lehendabiziko gerra ❗ *Zirraren (edo Krisaren) aurkako Lehen Gerra Sakratua izan zen, Delfoseko Santutegira joateko bidesaria kobratzeagatik. Hiriko ur horniketa pozoitzeko otsababa erabili zen, arma kimikoak erabili zen lehendabiziko aldia izan zen.*	
K.a. 550		

ARO KLASIKOA (K.a. 500 – 323)		
K.a. 500		

✓ Lehen Mediar gerra (Maratongo gudua)

❗ *Dario I.a (persiarra) Grezia konkistatzen saiatu zen (K.a. 492-490), baina Maratongo guduan garaitua izan zen.*
Nagusitasun numerikoa izanda ere, greziarrek persiarrak garaitu zituzten euren diziplina, armadura eta, batez ere, nagusitasun taktikoari esker.
Elezaharraren arabera, garaitu ondoren, Miltiades greziar jeneralak Atenasera soldadu bat bidali zuen bere garaipenaren berri emateko. Bera, 42 kilometro korrika egin eta albistea eman ondoren, nekeak jota hil zen.
Hortik "maratoi" izena sortu zen.

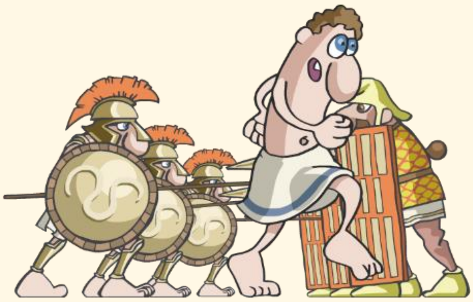

✓ Bigarren Mediar gerra (Salaminako gudua)

❗ *Xerxes I.ak (Dario I.aren semea) bere aitaren heriotzagatik mendekatu nahi izan zuen Grezia berriro inbadituz, hamar urte geroago (K.a. 480-478)*
Termopiletako gudua, Atenasko arpilaketa eta Salamina eta Platea itsas gudua ospetsuak izan ziren. Azkenean, persiarrak garaituak izan ziren.

✓ Lehendabiziko trirremeen erabilera

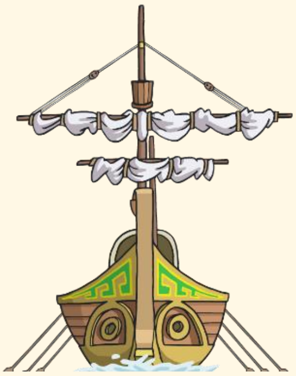

✓ Lehendabiziko greziar dirua (drakma)

K.a. 450

✓ Periklesen mendea: Greziaren goraldi handiena

❗ *Periklesen agintaldiaren zehar, Greziak goraldi kultural eta artistiko handiena lortu zuen.*

PERIKLES

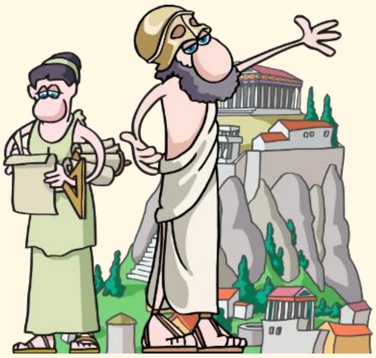

**ESKULTURA: Fidias, Miron.*

FIDIAS

EURIPIDES

**ANTZERKIA: Eskilo (mitologia-tragedia), Sofokles (politika-erlijioa), Euripides (bere lanetan emakumeak agertzen ziren), Aristofanes (komedia). Antzerki-lanen lehiaketak egiten ziren.*

**FILOSOFIA: Sokrates, Platon, Anaxagoras, Demokrito.*

SOKRATES

DEMOKRITO

HERODOTO

HISTORIA: Herodoto (Mediar Gerrak deskribatu zituen), Tuzidides (Peloponesoko Gerra), Xenofonte (Hamar Milen atzera-egitea).

**MEDIKUNTZA: Hipokrates (medikuntza modernoaren aita).*

HIPOCRATES

✓ Partenoiaren eraikuntza (K.a. 447 – 432)

Estatuek edertasuna eta mugimendua erakusten dituzte

K.a. 400

Peloponesoko Gerra

Peloponesoko Gerra (k.a. 431etik k.a. 404ra) Delos-eko Liga (Atenas buru) osatzen zuten hirien eta Peloponesoko Liga (Esparta buru) osatzen zuten arteko hirien gatazka militarra izan zen. Atenas menderatua izan zen eta ez zuen inoiz bere oparotasuna berreskuratu. Txirotasun egoera zabaldu zen Grezia osoan zehar.

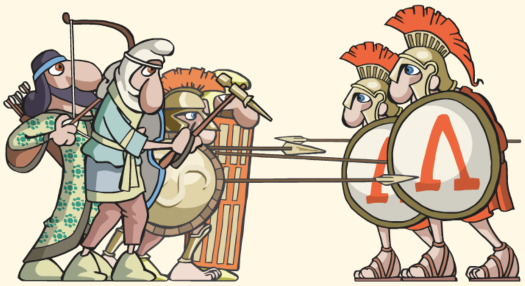

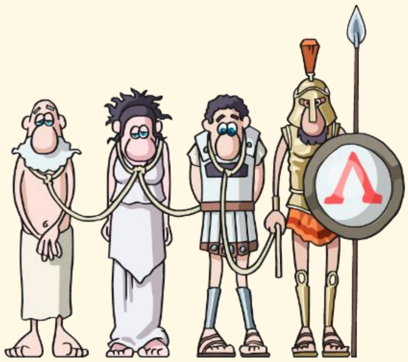

K.a. 350

Espartak Grezia menderatzen du (Korintoko Gerra)

K.a. 340

Mazedoniak Grezia menderatzen du (Filipo II.)

	✓ Mazedoniar Falangea sortzen da	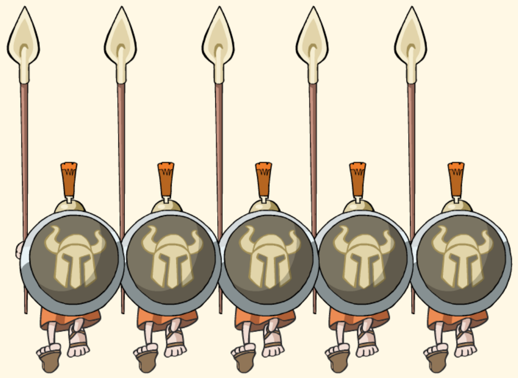
	✓ Torsio-katapulta asmatzen da	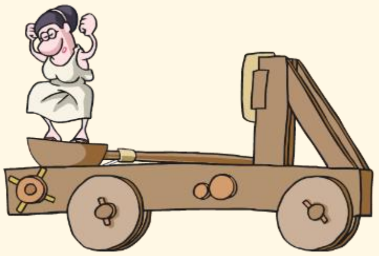
K.a. 330	✓ Alexandro Handiak Persia eta Egipto konkistatzen ditu Greziarako	

GARAI HELENISTIKOA (K.a. 323 - 146)

K.a. 320	✓ Alexandro Handia hiltzen da (k.a. 323)	

	✓ Alexandriako itsasargi eta Liburutegiaren eraikuntza ✓ Gizarte pesimista: eskulturek estutasuna eta mina erakusten dute	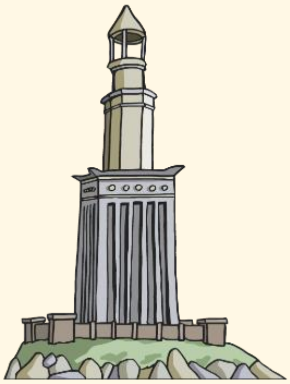
K.a. 310		
K.a. 300		
K.a. 290		
K.a. 280		
K.a. 270		
K.a. 260		
K.a. 250		
K.a. 240		
K.a. 230		
K.a. 220		
K.a. 210	✓ Erromaren aurkako Gerra Mazedoniar Gerrak (K.a. 214 - 148)	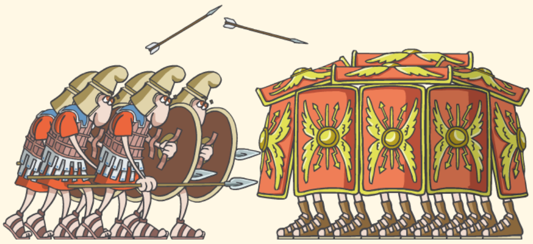
K.a. 200		
K.a. 190		

K.a. 180		
K.a. 170		
K.a. 160		
K.a. 150		
K.a. 140	✓ Erromak Grezia konkistatzen du (Korintoko Gudua, k.a. 146) **Greziaren independentzia politikoaren amaiera**	

FENIZIARRAK (K.a. 1200 - 146)

LEHENENGO KOKALEKUAK (K.a. 5000 - 1200)

- Gebal, lehenengo herrixka (k.a. 5000)
- Laborantzarako eremu gutxi (itsaso eta mendien arten zeuden)

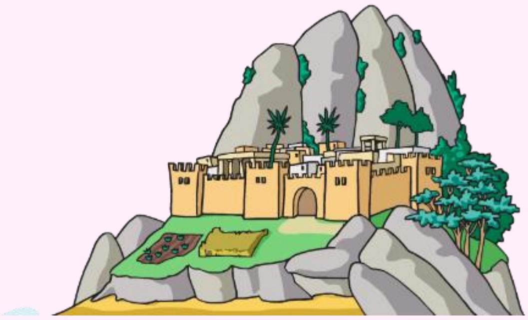

- Nabigatzaile onak

✓ Merkataritza Egiptorekin

! *Feniziarrek beste guztiei falta zitzaien zerbait zuten: zedrozko zura (itsasontziak eraikitzeko). Zura papiro-orriengatik trukatzen zuten. Greziarrek Gebali Biblos izena eman zioten. K.a. 1200. urtean hiriburu feniziarra bihurtuko zen.*

✓ Ezaguna bere tindagai purpurarengatik

! *Feniziarrak ezagunak ziren lapagorrietatik ateratzen zituzten oihal koloregaiengatik. Grezieraz, molusku honen izena, phoinikes, molusku bera saltzen zuen herritik dator (feniziarrak).*

TIROKO GARAIA (K.a. 1200 - 700)	
K.a. 1200	**Itsasoko herrien inbasioa** ✓ Egiptotik independentzia lortzen du (itsasoko herriei esker)

	✓ Mediterraneoko lehenengo hiriak. Hiriburua Biblosen (Gebal) ✓ Itsas-merkataritzan oinarritutako ekonomia ✓ Biltegiak zituzten Mediterraneo osoan zehar	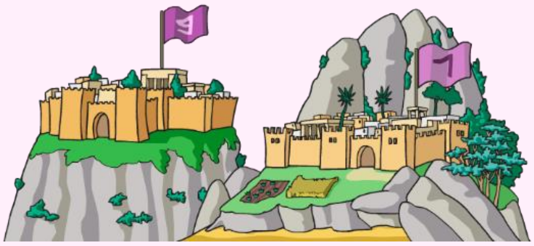
K.a. 1150		
K.a. 1100		
K.a. 1050	✓ Feniziar idazkera sortzen dute ! *Feniziar alfabetoa 22 hizkiz osatuta zegoen (kontsonanteak guztiak).* *Hedatze azkarra izan zuen bere erraztasunagatik: ikur bakoitzak soinu bat errepresentatzen zuen, beste idazkera batzuk, ordea, hieroglifikoa bezala, ikasteko zailak ziren karaktere asko eta oso ezberdinak erabiltzen zituztelako.* *Alfabeto moderno batzuk honetatik eratorritakoak dira, esate baterako, arabiar, hebrear, etruriar, greziar edo latindar alfabetoak, etab.*	
K.a. 1000		
K.a. 950		
K.a. 900		
K.a. 850		

	✓ Feniziarrek Tirora emigratzen dute	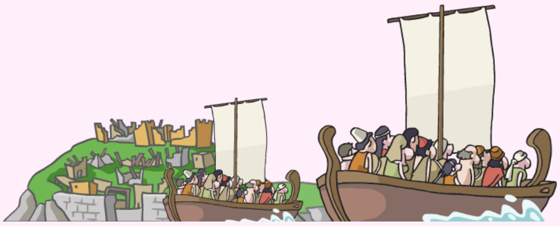

KARTAGOKO KOLONIA (K.a. 814-146)

K.a. 800	✓ Kartagoren sorrera (k.a. 814) ❗ *Kartago Tiroko emigrante feniziarrek sortu zuten Afrikako iparraldean.* *Greziako eta Erromako hiririk garrantzitsuenekin lehiatu zen.* *Bere sorrera Eneidan kontatzen da (Virgilio olerkari erromatarraren obra), zeinean Dido erreginari idi baten larruarekin estali ahal zuen bezainbeste lur eman zioten. Didok larrua tira oso finetan moztu zuen, lur-eremu handia lortuz eta Kartago hiria sortuz.*	
K.a. 750	✓ Hedapena, kolonia asko sortzen dituzte Cádiz (1104) Málaga (7K.a. 70)	
K.a. 700		
K.a. 650	✓ Gazitzea asmatzen dute ✓ Garuma asmatzen dute ❗ *Feniziarrek gazitzeari ekin zioten Andaluziako hegoaldean, non arraina gatzari esker mantentzen lortzen zuten.* *Arrainen erraiak erabiltzen zituzten (asteetan zehar irakitakoak usain-belar anitzekin) "garum" izeneko saltsa bat lortzeko, erromatarrek asko estimatzen zutena eta jaki asko laguntzeko erabiltzen zutena (ketchuparen antzeko zerbait).*	

K.a. 600	✓ Hartz Txikiarekin orientatzen ziren nabigatzerakoan	
K.a. 550		
K.a. 500		
K.a. 450		
K.a. 400		
K.a. 350		
K.a. 340		
K.a. 330	✓ Alexandro Handiak Tiro txikitzen du (k.a. 332) **Ekialdeko Feniziaren amaiera**	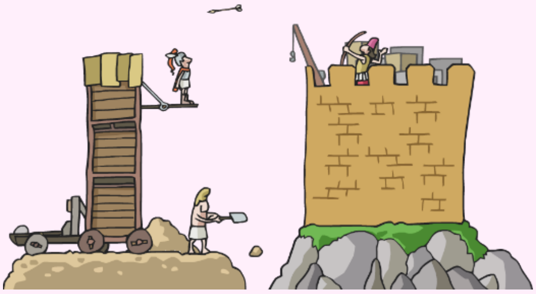
K.a. 320		
K.a. 310		
K.a. 30		
K.a. 290		
K.a. 280		
K.a. 270		
K.a. 260	✓ Lehen Gerra Punikoa ❗ *(K.a. 264 - 241) Erromaren eta Kartagoren arteko gerra. Kartagok amore ematen du (Egada Uharteetako Gudua)*	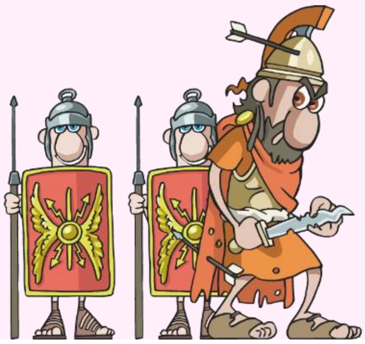

K.a. 250		
K.a. 240		
K.a. 230		
K.a. 220		
K.a. 210	✓ Bigarren Gerra Punikoa ❗ *(K.a. 218 - 201) Hanibalek Alpeak zeharkatzen ditu elefanteekin eta Erromaraino iristen da. Gerra galtzen du Zamako Guduan. Berriro borrokatzea debekatzen zaie.*	
K.a. 200		
K.a. 190		
K.a. 180		
K.a. 170		
K.a. 160		
K.a. 150	✓ Hirugarren Gerra Punikoa ❗ *(K.a. 149 - 146) Erromak eraso egiten die numidetatik denfendatzeagatik. Kartagoren guztizko txikizioa, **mendebaldeko feniziarren amaiera.***	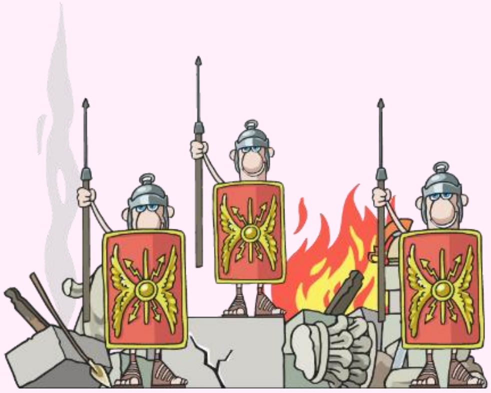
K.a. 140		

ERROMA (K.a. 753 - 476)

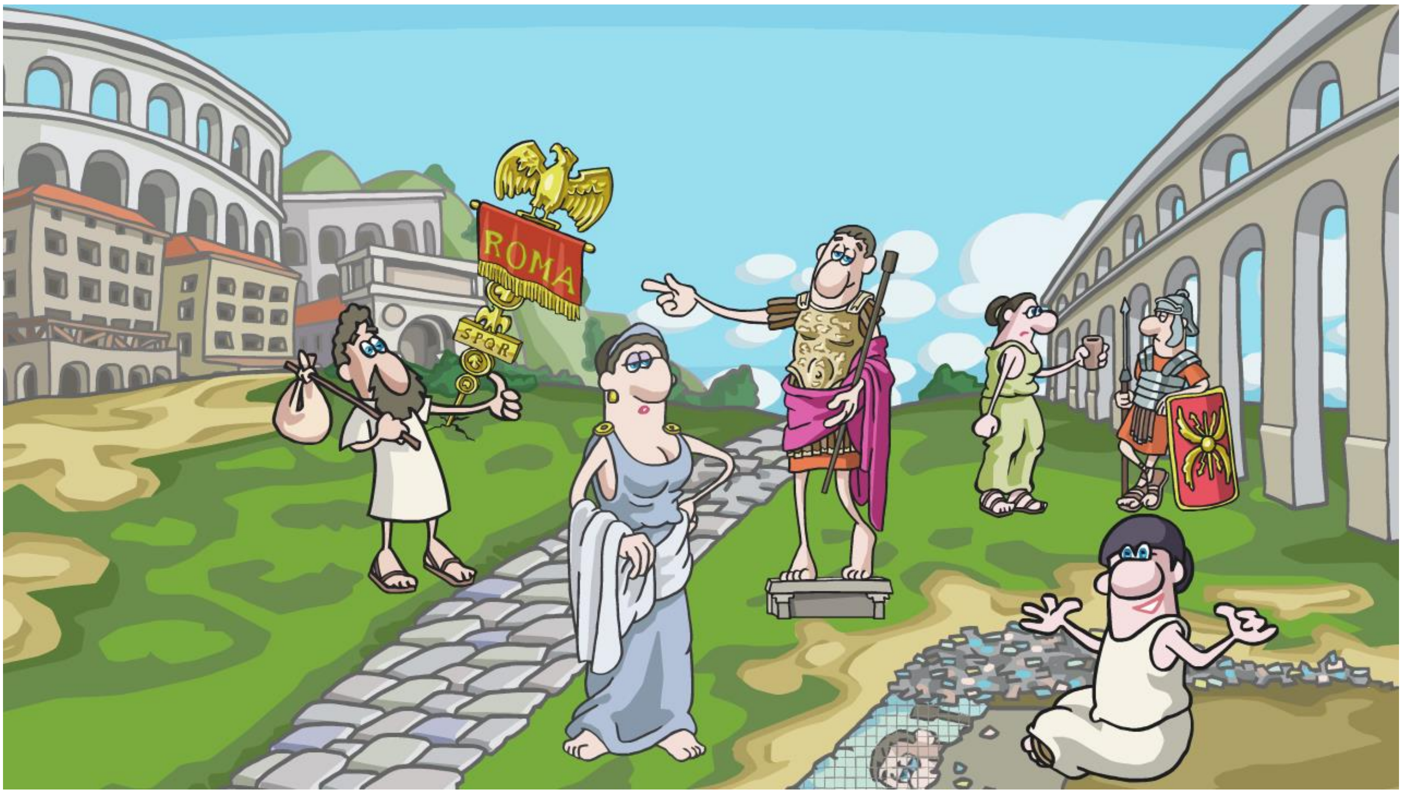

JATORRIA: ETRURIARRAK (K.a. 800 – 400)

K.a. 800

✓ Itsas-merkatari onak

✓ Aruspizeak: etorkizuna igartzen zuten sakrifikatutako animalien erraiei behatuz

Emakumeek guztizko parekotasuna zuten

Etruriarrak hiri independienteetan bizi ziren, greziar polisen parekoetan. Muinoen gainean eraikitzen zituzten.
Erromatarrek, etruriar hiriak konkistatzean, etruriarren ohitura asko bereganatu zituzten, erromatar kulturaren oinarri izango zirenak.
Etruriar emakumeek guztizko askatasuna zuten. Gizonen ekintza berdinetan aritzen ziren, oturuntzetan eta gimnastikako jokoetan barne.

ERROMA (K.a. 753 – K.o. 476)

K.a. 750

Erromaren sorrera

Elezaharrak dioenez, Romulo eta Remo bikiek sortu zuten k.a. 753. urtean.
Saski batean utzi zituzten ibai batean, baina bizirik iraun zuten otseme batek bularra eman zielako.
Herrixka ezberdinak batu ziren "7 Muinoen Liga" osatuz, erromatarrak deiturikoa eta, denborarekin, hiri-nukleo bat sortuko zuten: Erroma, zazpi muinoen hiria.
Erromatar kulturak maila guztietan jaso zuen etruriar eta greziar kulturaren eragina.

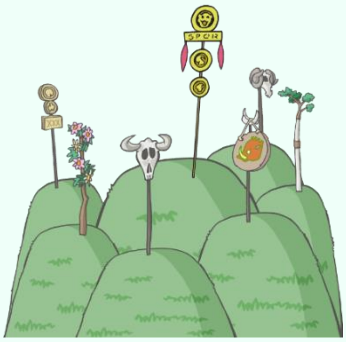

(Sabiniar) etruriar emakumeen bahiketa

K.a. 700

Gizarte-klaseak (familiaren arabera)

K.a. 650

Cura Hostilia

Tulo Hostiliok Curia Hostilia eraiki zuen, eraikina zeinean senatua biltzen zen. Erregeak adindunak osatutako kontseilu (senatua) bat zuen.

Ostiako portuaren eraikuntza (gazitzeak)

Ostia Tiber ibaiaren ahoan kokatuta dago. Bere gatzagengatik, han kokatu ziren lehenengo erromatar gazitzeko (arrain-kontserbak) eta garum-saltsako faktoriak.

Hain zen gatza garrantzitsua, non soldadu eta funtzionario publikoei gatzarekin ordaintzen zitzaien. Handik dator gaztelerazko "salario" hitza.

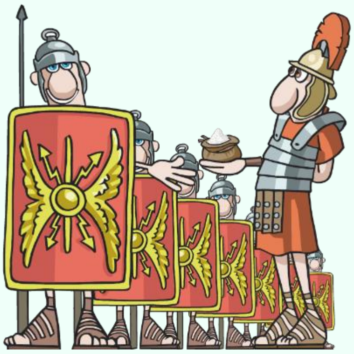

K.a. 600	✓ Arkitektura-lan handiak ❗ *Estolda Nagusiren eta Zirku Nagusiaren eraikuntza (k.a. 616 - 578)*	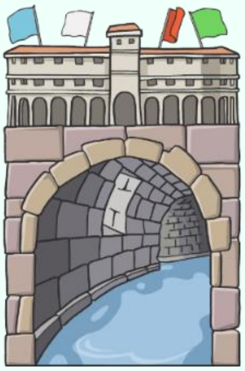
K.a. 550	✓ Gizarte-klaseak (aberastasunaren arabera)	
K.a. 500	✓ Erroma Errepublika **bilakatzen da** (K.a. 509)	
K.a. 450		
K.a. 400	✓ Erromaren hedapena, etruriarren amaiera	
K.a. 350		
K.a. 340		
K.a. 330		
K.a. 320	✓ Erromatar legioa sortzen da (gerrarako teknika berriak)	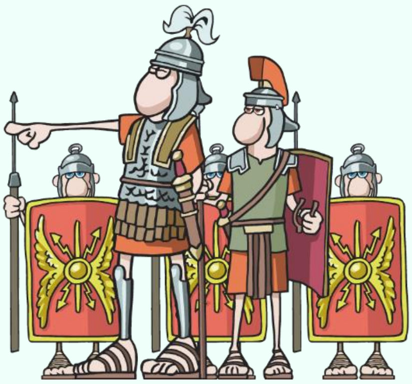

✓ Via Appia eta Aqua Appi akueduktuaren eraikuntza

! *Apio Claudiok Via Appia (galtzada armada azkar mugitzeko) eta Aqua Appia (lehenengo akueduktu erromatarra ura urrutitik ekartzeko) eraikitzeko agindua eman zuen.*

K.a. 310

K.a. 30

K.a. 290

K.a. 280

✓ Erromatar izenak: izena, klan, ezizena (Cayo, Julio, (julia familia), Cesar (Calvo)

K.a. 270

✓ Erromatarrek Pirro garaitzen dute txerriak botatzen (K.a. 275)

! *Gerra Pirrikoetan erromatar legioen nagusitasuna mazedoniar falangearen (greziar) aurka argi geratu zen, haien mugikortasun handiagoa zela medio.*
Gainera, erromatarrek ikasi zuten greziar elefanteei aurka egiten, txerriak sutan botata: elefanteek beldurtuta korrika hasten ziren greziarrak zapalduz.

✓ Erromaren hedapena (K.a. 270. urtean jada Mediterraneo osoa menperatzen zuten)

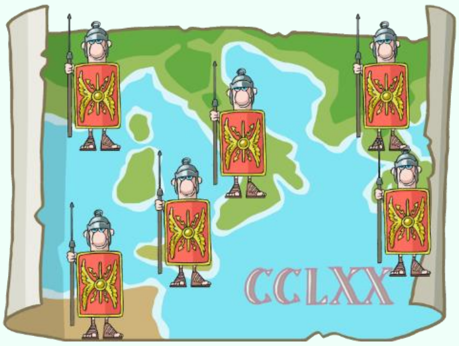

	✓ Txanponaren sarrera (K.a. 265): brontzezko as-a, denarioa eta sestertzioa	
K.a. 260	✓ Lehen Gerra Punikoa. Erromak irabazten du ✓ Roma ideo el Corvus (puente levadizo con gancho para abordar naves enemigas Erromak Corvus asmatu zuen (zubi altxagarri bat, kako batekin, etsaien nabeak abordazeko)	
K.a. 250		
K.a. 240		
K.a. 230		
K.a. 220	✓ Bigarren Gerra Punikoa, Anibalek Alpeak zeharkatzen ditu	
K.a. 210		
K.a. 200		
K.a. 190		
K.a. 180		
K.a. 170		
K.a. 160		

K.a. 150	✓ Hirugarren Gerra Punikoa (K.a. 149 - 146), Kartagoren amaiera ✓ Roma conquista Grecia (Batalla de Corinto, 146ka) **Fin de la independencia política griega** Erromak Grezia konkistatzen du (Korintoko bataila, K.a. 148) Greziako independentzia politikoaren amaiera	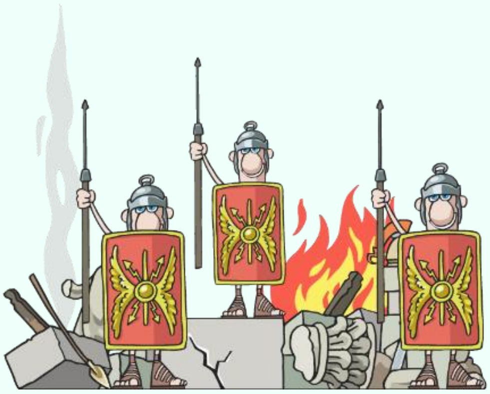
K.a. 140		
K.a. 130		
K.a. 120		
K.a. 110		
100ka	✓ Armadaren profesionalizazioa ❗ *Gizon aberatsek ez zuten gerrara joan nahi, eta behartsuek ezin zituzten armak ordaindu, beraz, armada profesionalizatu zen: gizon guztiek izena eman zezaketen eta soldata ordaintzen zitzaien.* *Erromari 25 urtez zerbitzua eman ondoren, erretiro hartzerakoan lurrak ematen zizkien.*	 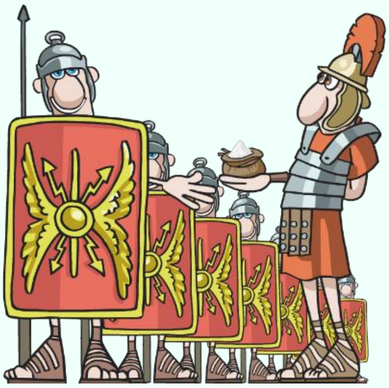
K.a. 90		
K.a. 80		

	✓ Lau gerra zibilak (K.a. 88 - 30)	
K.a. 70		
K.a. 60	✓ Galietako gerra (K.a. 58 – 51)	
K.a. 50	✓ Galietako gerra (K.a. 58 – 51). Julio Zesarrek Vercingetorix garaitzen du	
K.a. 40		
K.a. 30	✓ Egipto Erromako probintzia bat da ! *Octavio Augusto Erromako Enperadore bihurtu zen: Errepublikaren amaiera, **Erromatar Inperioaren** hasiera*	
K.a. 20	✓ Polizia-suhiltzaileen kidegoa sortzen da	

✓ Lehendabiziko termak eraikitzen dira

✓ Biztanle asko, baina leku eskasa: lehenbiziko insulak

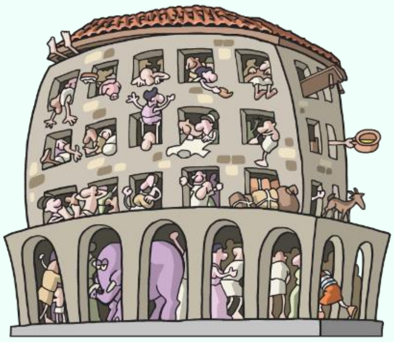

K.a. 10

K.a. 0

Francisco Baños Enriquez
www.azul-next.com

Ikasmaterial honek Hezkuntza Sailaren onespena du: 2021-10-15